

Zooya Hassan

«De kvinnelige angivere frekke og utfordrende»

Et kjønnsperspektiv på Rinnankvinnenes fremstilling i Trondheimsaviser i 1946

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie

Veileder: Hans Otto Frøland

Mai 2022

Zooya Hassan

«De kvinnelige angivere frekke og utfordrende»

Et kjønnsperspektiv på Rinnankvinnenes fremstilling i Trondheimsaviser i 1946

Masteroppgave i Lektorutdanning i historie
Veileder: Hans Otto Frøland
Mai 2022

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
Det humanistiske fakultet
Institutt for moderne samfunnshistorie

Kunnskap for en bedre verden

Sammendrag

Denne masteroppgaven undersøker fremstillingen av kvinnene i Rinnanbanden i Trondheimsavisene Adresseavisen, Arbeider-Avisa, Dagsavisen, Nidaros og Ny Tid. Ved å undersøke disse avisene mens rettssaken pågikk i Frostating lagmannsrett i 1946, har jeg analysert hvordan kvinnene i Rinnanbanden ble fremstilt i et kjønnsperspektiv, der kjønn forstås som de sosiale konstruksjoner og forventinger til kvinner og menn. Ved å studere de saker og leserinnlegg som ble publisert i avisene dette året er kvinnes fremstilling gjennom tekst, overskrifter, fotografier og karikaturer analysert.

I hovedsak viser analysen at fremstillingen av kvinnene var todelt. På den ene siden ble de fremstilt som vakre, slø og kyniske angivere, og dermed var det naturlig at man hadde latt seg lure av dem. På den andre siden ble kvinnene fremstilt som tankeløse og naive, og i noen tilfeller også kategorisert som tyskerjenter. Videre var kvinnene ofte gjenstand for oppmerksomhet – enten ved at fotografiene av dem ble benyttet på forsiden av avisene, eller ved at overskriftene i avisene handlet om dem. Avisene ga Rinnankvinnene det som var stereotypiske kvinnelige egenskaper, men samtidig var avisene opptatte av å fremheve at kvinnene enten var ugifte, gift flere ganger eller dårlige mødre. Rinnankvinnene brøt med datidens kjønnsforventinger da de ikke oppfylte forventningene til kvinner som moralske og dydige.

Abstract

This master's thesis examines the portrayal of the women in Rinnanbanden in the Trondheim newspapers Adresseavisen, Arbeider-Avisa, Dagsavisen, Nidaros and Ny Tid. By examining the newspapers during the time when the trial was taking place in the Frostating Court of Appeal in 1946, I have analyzed how the women in Rinnanbanden are portrayed in a gender perspective, where gender is understood as the social constructions and expectations of women and men. By studying the articles and reader contributions that were published in the newspapers this year, the women's portrayal through text, headlines, photographs, and caricatures has been analyzed.

The analysis mainly shows that the presentation of the women was twofold. On the one hand, they were portrayed as beautiful, cunning, and cynical informants, and thus it was natural that people had been fooled by them. On the other hand, the women were portrayed as thoughtless and naive. Furthermore, the women were often the subject of attention in the newspapers – either because photographs of them were used on the front pages of the newspapers, or because the headlines in the newspapers focused on them. The newspapers gave the women in Rinnanbanden stereotypical female characteristics, but at the same time the newspapers were concerned that the women were either unmarried, married several times or poor mothers. The women in Rinnanbanden broke with the gender expectations of the time as they did not meet the expectations of women as moral and virtuous.

Forord

Etter fem fine år på lektorstudiet ved NTNU gleder jeg meg til å komme ut i læreryrket. Denne masteroppgaven har inspirert meg til å trekke inn kjønnsperspektiv i historieundervisningen, og til å gjøre undervisningen enda mer mangfoldig. Arbeidet med denne oppgaven har vært krevende, men også lærerikt og spennende. Jeg vil takke alle som har vært med på å forme dette prosjektet. Først og fremst vil jeg takke min veileder Hans Otto Frøland for gode råd og diskusjoner underveis, og for hans optimistiske innstilling til mitt arbeid. Videre vil jeg også takke min familie og samboer for deres støtte og tålmodighet.

Trondheim, mai 2022

Zooya Hassan

Innholdsfortegnelse

Kapittel 1: Innledning	1
Forskningsstatus om landssvikere.....	3
Forskningsspørsmål, kilder og metode	7
Aviser som kilder	8
Rinnankvinner i kildematerialet.....	9
Representasjonsanalyse.....	11
Kjønnsperspektiv på kvinnelige angivere.....	13
Profesjonsrelevans	15
Oppgavens struktur	16
Kapittel 2: Gestapo og Rinnanbanden.....	17
Det tyske politiet i Norge.....	17
Gestapo.....	18
KdS Trondheim og Rinnanbanden.....	20
Rinnankvinnene	22
Ragnhild Strøm	22
Inga Lerfald.....	23
Kitty Grande.....	23
Karin Dillner Olsson	24
Gunlaug Dundas.....	25
Solveig Kleve.....	25
Kapittel 3: Fremstillingen av Rinnankvinnene i Trondheimsaviser.....	27
Avisoverskrifter og fotografier: Rinnankvinner som nyhetsfenomen	28
Tegninger og karikaturer.....	30
Røde Kitty – Avisene som skapere av virkelighet.....	31
«Pus» Dundas og «Tysktøsen» Olsson	34
Lerfald, Strøm og Kleve	38
Rinnankvinnene som gruppe – Rinnans «damer»	40
Oppsummering.....	42
Kapittel 4: Konklusjon.....	45

Litteraturliste	49
Aviser	49
Offentlige dokumenter	49
Litteratur	49

Kapittel 1: Innledning

I Morgenbladet kunne man den 16. februar 1946 lese et intervju med politifullmektig Møller ved politiets landssvikavdeling. Temaet var kvinnelige agenter for Gestapo. Ordvekslingen mellom journalisten og Møller lød slik:

- Kan De i noe tilfelle finne den psykologiske årsak til kvinner er blitt agenter for Gestapo?
- Jeg har inntrykk av at det ofte kan bunne i et erotisk avhengighetsforhold.¹

Samtalen antyder at politifullmektig Møller mener at de kvinnene som jobbet som agenter for Gestapo gjorde dette fordi de var drevet av lyster og begjær, eller at de var forført og gjort avhengige av et seksuelt forhold med de tyske soldatene. Koblingen mellom kvinnelige Gestapo-agenter og deres seksualitet er ikke unikt for dette utdraget. Et etterlatt inntrykk av de kvinnene som jobbet som agenter og angivere for Gestapo under krigen har gjerne vært knyttet nettopp til deres kjønn. I avisene kunne man mens rettsaken pågikk lese om Kitty Grande, en av Henry Rinnans «mest beryktede lokkeduer»², og om Inga Lerfald «hvis fysiognomi sikkerlig har innbrakt henne atskillig suksess i den provokatoriske overtalelseskunst».³ I innstillingen *Om landssvikoppgjøret*, som Justisdepartementet presenterte som stortingsmelding i 1962, kan man lese at kvinner «som søkte selskapelig omgang med tyskerne, har til enhver tid betegnet en fare for hjemmefronten», og spesielt dem som hadde seksuelle forhold til menn i det tyske sikkerhetspolitiet. Disse kvinnene optrådte også til dels som lokkeduer.⁴ Dette narrativet har blitt forsøkt tilbakevist i nyere tid, og kvinnene har i realiteten vært en mer sammensatt gruppe enn hva det innledende sitatet kunne antyde.

Begrepet *lokkedue* beskriver kvinnelige angivere som brukte sin seksualitet for å forføre motstandsmenn.⁵ Begrepet har ofte en erotisk undertone, men det ikke klart definert. I enkelte tilfeller er begrepet brukt for å omtale provokatørvirksomhet, der kvinner ble brukt for å lokke menn i en felle.⁶ Begrepet er også hyppig brukt i aviser, men det er ikke alltid like tydelig om den erotiske undertonen i begrepet faktisk gir et riktig inntrykk, eller om det dreier seg om generelt provokatørarbeid.⁷ En *provokatør* er en agent som prøver å provosere frem noe. For

¹ Morgenbladet 16.02.1946: 7

² Nidaros 07.05.1946: 1

³ Adresseavisen 03.05.1946: 1

⁴ Justis- og politidepartementet 1962: 226

⁵ Lind 2011: 15

⁶ Pryser 2008: 175. Her nevnes Walborg Solheim som et eksempel.

⁷ Nidaros 22.05.1946:1. Solveig Kleve blir i avisen beskrevet som en lokkedue, men saken gir ikke et tydelig bilde av hvorvidt hun hadde innledet et erotisk forhold med mannen hun lot seg arrestere med.

eksempel var det vanlig å la seg bli fengslet sammen med arresterte motstandsfolk, eller oppsøke deres familier og utgi seg for å være en illegal kontakt av den arresterte, for slik å hente opplysninger.⁸ En annen fremgangsmåte var å skape tillit ved å bære med seg illegale aviser eller engelske produkter.⁹ Kvinnelige agenter hadde ofte klare fortrinn sammenlignet med de mannlige i kraft av å være kvinner, og dette fortrinnet var knyttet til det seksuelle. Kvinnene hadde på grunn av sitt kjønn tilgang til arenaer hvor de mannlige agentene ikke hadde de samme mulighetene.¹⁰

Angiveri til Gestapo ble sett på som en av de mest graverende handlingene under landssvikoppgjøret på grunn konsekvensene for den enkelte som ble angitt. Den som ble angitt kunne risikere tortur, dødsstraff eller likvidasjoner ved represalier fra Gestapo, og mange mennesker knyttet til motstandsgrupper ble arrestert og mishandlet som følge av angiveri.¹¹ Til tross for at de kvinnelige angiverne har hatt et rykte på seg for å ha utført spesielt alvorlige handlinger som landssvikere, har det blitt gjort lite forskning på dem. De siste tiårene har det blitt større fokus på kvinner i krig, noe som har resultert i flere forskningsbidrag som omhandler kvinners rolle under den andre verdenskrig. Det er likevel et stort skille på hvem som har fått størst plass i krigslitteraturen. Kvinner som var på riktig side av krigen, som motstandskvinner, har fått større oppmerksomhet enn kvinnelige landssvikere.¹² Det har i senere tid også blitt viet mer oppmerksomhet til behandlingen tyskerjentene og krigsbarna fikk etter krigen, gjerne med fokus på å vise frem den urett som ble begått mot dem.¹³ Blant forskere er det likevel enighet om at kvinners rolle under andre verdenskrig har blitt neglisjert.¹⁴

⁸ Andenæs 1979: 64

⁹ Andenæs 1979: 217

¹⁰ Pryser 2008: 240

¹¹ Justis- og politidepartementet 1962: 225; Riksadvokaten (20)1946: 1: «Angiveri drevet på den måte som [Aud Maggi Andersen] har gjort som betalt agent er en av de groveste og skadeligste forbrytelser som kunne foretas i okkupasjonstiden. De norske angivere var den nødvendige betingelse for at Gestapo skulle oppnå resultater i sin kamp mot den patriotiske motstandsbevegelse [...]»

¹² Biblioteksentralen 1990: Gir en oversikt over norsk krigslitteratur frem til 1990. Temaet kvinnelige landssvikere er fraværende, og de senere år har det heller ikke kommet mye ny litteratur til foruten hva som nevnes i kapittelet «forskningsstauts» i denne avhandlingen. Når det gjelder kvinners motstandsarbeid er litteraturen mer mangfoldig. Se fotnote 26 i kapittel om forskningslitteratur.

¹³ Larsen 1999: 28, 36; Biblioteksentralen 1990: 43

¹⁴ Vernø & Sveri 1990: 44. Forfatterne mener at en årsak til dette er at lederskikkelsene under og etter krigen i stor grad formet historien, og kvinner hadde ikke slike roller. At historikere stort sett har vært menn har også påvirket historieskrivingen ytterligere i retning av mennenes handlinger; Hatledal 2011: 204. Hatledal påpeker at kvinner i motstandsbevegelsen bedrev mer anonymt arbeid, og at disse kvinnene forble anonyme etter krigen og gikk tilbake til hverdagen uten interesse for å få særlig oppmerksomhet for deres innsats.

Under krigen arbeidet det norske kvinner som tyske agenter. Tore Pryser viser i *Kvinner i hemmelige tjenester* fra 2007 til at rundt 40 kvinner ble etterforsket mistenkt for å ha arbeidet som agenter for Abwehr eller Sipo.¹⁵ Av disse ble 22 dømt for landssvik.¹⁶ Man kan ikke utelukke mørketall, og det er samlet sett vanskelig å skulle gi et eksakt tall på antall kvinnelige agenter. I innstillingen *Om landssvikoppjøret* oppgis det at totalt 4037 mennesker ble dømt for forsettlig angiveri under landssvikoppjøret. I tillegg fikk 381 fengselsforelegg og 347 bøteforelegg, også for angiveri. Det er imidlertid ikke skilt mellom ulike former for angiveri, herunder betalte agenter.¹⁷

Kvinnelige agenter var en sammensatt gruppe med ulik bakgrunn, og kvinnene var drevet av ulike motiver slik som spenningssøking, økonomiske motiver eller ideologi.¹⁸ I motsetning til kvinnene i motstandsbevegelsen var disse kvinnene opplagt på feil side under krigen, og sammenlignet med grupper som tyskerjentene var dette en gruppe kvinner som vanskelig kan ses på som spesielt urettmessig behandlet i ettertiden. Disse kvinnene og deres rolle under krigen har ikke blitt synliggjort i samme grad. Kvinnene i Rinnanbanden er en slik gruppe, og det er disse kvinnene og fremstillingen av dem i Trondheimsaviser i etterkant av krigen som er temaet for denne oppgaven. I motsetning til tyskerjentene er kvinnene i Rinnanbanden og kvinnelige landssvikere for øvrig lite kjent for allmenheten. Det er skrevet mye om Rinnanbanden, men det har da primært blitt viet oppmerksomhet til bandens virksomhet og Rinnan selv.¹⁹ Foruten den populærvitenskapelige boken skrevet av Idar Lind er det lite litteratur å finne om disse kvinnene.²⁰ Jeg skal på bakgrunn av dette studere fremstillingen i den norske offentligheten under rettsoppjøret.

Forskningsstatus om landssvikere

Til tross for at det har blitt skrevet mye om krigsårene, har det i nyere tid blitt debattert at formidlingen av andre verdenskrig har store mangler. Sett under ett er etterkrigslitteraturen mangfoldig, men den har i stor grad vært rettet mot politiske og økonomiske forhold, de militærpolitiske beslutningene, motstandskamp, rettsoppjøret og mot innflytelsesrike aktører

¹⁵ Justis- og politidepartementet 1962: 198. Abwehr var en militær spionasjeorganisasjon, og Sipo var en del av det tyske politiet. Sipo beskrives nærmere i kapittel to.

¹⁶ Pryser 2008: 238

¹⁷ Justis- og politidepartementet 1962: 118

¹⁸ Pryser 2008: 239. Pryser viser videre til at kvinnene kom fra både arbeiderklassen, middelklassen og overklassen, at de fleste var i alderen 20-30 år.

¹⁹ Eksempler: Flyum et al. 2007; Skarsem et al. 2011; Hansson 1972; Sivertsen 1995; Lyng 1948

²⁰ Lind 2011

under krigen.²¹ I boken *Krigens Kjølvann* (1999) beskriver Stein Ugelvik Larsen norsk forskning på krigen i perioden fra 1945 og frem til 1990-tallet, hvor forskningen deles inn i ulike faser med sine særpreg. De første fem årene fra 1945 til 1950 beskrives som «smertetiden», en tid der behovet for en felles nasjonal enighet var stort og rommet for avvikende meninger og nyanser tilsvarende lite. Først på 60-tallet kommer «opptakten til revisjonismen», og man så mer kritisk på de forenklingene man hadde blitt enige om tidligere. Denne utviklingen fortsatte utover 70-tallet – de etablerte mytene om krigen ble utfordret, og politikere og krigsprofitorer ble kritisert.²² I den siste perioden som omtales av Larsen, 1990-tallets «mot-revisjonisme», blir det rettet større oppmerksomhet mot «taperne» i etterkrigssamfunnet.²³ Landssvikerne, NS-barn og tyskerjenter er eksempler på grupper som nå fikk større oppmerksomhet. At disse gruppene ikke stod i fokus tidligere forklarer Larsen med at det i tiden like etter krigen var et behov for ikke å utstøte alle disse gruppene, og intensiv forskning rettet mot dem kunne ha vært uheldig for mange. Videre var tiden moden for mange til å stå frem på 90-tallet, noe de antagelig ikke følte at de kunne gjøre i tiden like etter krigen.²⁴

Parallelt med denne utviklingen vokste kvinneforskningen frem fra 1960- og 1970-tallet, et begrep som ifølge Ida Blom er et samlebegrep for all forskning som tar opp kvinners aktivitet i fortiden.²⁵ Slik forskning på kvinners fortid ble etter hvert også legitimert ved å vise til behovet for synliggjøring av glemte grupper. Siden 1990-tallet har det blitt utgitt flere forskningsbidrag om kvinner i krig, og fokuset på glemte grupper har i krigsforskningen kommet til uttrykk gjennom forskningen på heltehistorie, om for eksempel motstandskvinner og husmødre, eller på grupper som i ettertidens lys har opplevd kritikkverdig behandling, slik som tyskerjentene.²⁶ Denne bølgen av forskning har dermed først og fremst løftet frem kvinner som kan stilles i et fordelaktig lys, enten som helter eller som ofre.

Det mangler derimot forskning som retter et tilsvarende fokus mot de kvinnene som aktivt jobbet «på feil side» under krigen. Frontsøstre, kvinnene i Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon og norske kvinner som jobbet for det tyske sikkerhetspolitiet, er noen

²¹ Vernø & Sveri 1990: 44; Biblioteksentralen 1990

²² Eksempler: Dahl 1974; Valen 1974

²³ Larsen 1999: 22-27

²⁴ Larsen 1999: 28

²⁵ Blom & Hagemann 1977: 13

²⁶ Eksempler på litteratur om motstandskvinner og tyskerjentene: Vernø & Sveri 1990; Hatledal 2011; Johanssen 2010; Krokan 2000; Sæter & Sæter 1995; Olsen 1998; Svinningen 2020; Ellingsen et al. 1995; Drolshagen 2009

eksempler som det er viet lite oppmerksom til.²⁷ I boken *Dømte Kvinner* skriver forfatter Sigurd Senje innledningsvis at hverken historikere eller andre har interessert seg særlig for tyskerjentene og frontsøstrene, og at disse gruppene ikke har blitt viet plass i okkupasjonsstatistikken. Senje legger vekt på betydningen av kvinnerollen i det norske samfunnet for å forklare behandlingen disse kvinnene fikk i ettertid. Boken er et tidlig eksempel på at to glemte grupper er løftet frem, men disse kvinnene ses da i et heldigere lys enn hva som var tilfellet i årene like etter krigen.

Masteroppgaven skrevet av Kjersti Brathagen, hvor kvinner i Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK) er undersøkt, er et eksempel på litteratur som omhandler kvinner som havnet på feil side under krigen. Brathagen undersøkte rettsoppgjøret mot kvinnene i ledelsen i NSK, og så spesifikt på hvordan kjønn spilte inn på oppgjøret mot dem. Dette gjorde hun ved å sammenligne kvinnenenes straff med menn i tilsvarende lederstillinger i NS.²⁸ Brathagen fant på sin side at kjønn ikke hadde noen innvirkning under rettsoppgjøret, men da for kvinner og menn i lederstillinger. Kvinnene i NSK ble gitt mildere straffer, men dette skyldtes at kvinnene ikke hadde de samme rollene under krigen som menn hadde. De var ikke ministre eller ordførere, og de skrev ikke under forordninger. Kvinnene hadde andre arbeidsoppgaver og fikk derfor andre straffer.²⁹ Ingvild E. Røyneberg har i sin masteroppgave bygget videre på deler av Brathagens arbeid og studert kjønn som faktor under rettsoppgjøret.³⁰ Ved å sammenligne straffeutmålingen til mannlige og kvinnelige NS-medlemmer uten politiske lederroller konkluderer hun med at datidens kjønnsorden spilte inn på avgjørelsene. Menn ble straffet hardere på enkelte områder, mens kvinner ble straffet hardere i de tilfellene der de hadde brutt med datidens kjønnsforventinger, enten ved å ha vært yrkesaktive eller hatt seksuell omgang med tyske soldater, selv om dette ikke innebar faktiske lovbrudd.³¹

Den danske historikeren Anette Warring skriver at den harde behandlingen tyskerjentene fikk i stor grad skyldes at de brøt med normer knyttet både til nasjonen og kjønnsrollene i samfunnet.³² Terje A. Pedersen viser i sin bok fra 2012 at tyskerjentene ble utsatt for svært «kjønnet etterforskning», der deres romantiske og seksuelle forhold til tyskere ble trukket frem

²⁷ Det har i senere tid kommet noen bidrag som omhandler frontsøstre: Sæther 2015; Ulateig 2004; Bay 2017; Kroglund 2010

²⁸ Brathagen 2004

²⁹ Brathagen 2004: 117-119

³⁰ Røyneberg 2020

³¹ Røyneberg 2020: 45-46

³² Ellingsen et al. 1995: 124

av politiet under etterforskningen.³³ Dette understøttes av Røyneberg som tilføyer at denne praksisen også påvirket kvinner som var tiltalt for landssvik.³⁴ Når det kommer til forskning på kjønn og fremstillingen av kvinner under andre verdenskrig, har det i senere tid kommet flere forskningsbidrag. Synne Corell analyserer i sin doktoravhandling fremstillingen av krigen i tre store samleverk utgitt mellom 1947 og 1995, hvor også kjønn som faktor undersøkes. Corells funn er blant annet at historien om kvinner gjerne er skilt ut fra «hovedhistorien», og på denne måten holdt utenfor som en særegen kategori. Dessuten peker hun på det hun mener er «kjønnede, stereotypiske» fremstillinger.³⁵ Sett under ett sier disse funnene at kvinner i større grad trekkes inn og omtales nettopp i kraft av at de er kvinner. Kanskje kan man forvente å se det samme komme til uttrykk i avisene – mennene var angivere, mens kvinnene var kvinnelige angivere?

Selv om den overnevnte forskningen primært har undersøkt andre grupper enn Rinnankvinnene tegner den et bilde av et rettsoppgjør og en kultur som i betydelig grad var farget av forventinger til kjønn og kvinners roller. Tore Pryser skrev i 2007 boken *Kvinner i hemmelige tjenester – etterretning i Norden under den annen verdenskrig* der han forsøker å kartlegge kvinnelige agenter, både på alliert og på tysk side, i Norden. Han skriver at de kvinnelige agentene som jobbet på tysk side hadde fordeler i kraft av å være kvinner, og at deres seksualitet ofte var en viktig faktor i arbeidet, men at de var drevet av mange ulike motiver, som for eksempel penger, spenning, makt og ideologisk overbevisning.³⁶ Dette står dermed i kontrast til et langt «enkler» narrativ orientert mot kvinnes seksualitet, med kvinnene enten som forført av tyske soldater eller som kyniske forførere av norske motstandsmenn. Kan man tenke seg at et slik narrativ preget avisenes omtale av kvinnene i Rinnanbanden?

Når det kommer til forskning rettet mot Rinnanbanden så har sjeldent kvinnene i banden vært i fokus. Den første boka skrevet om Rinnanbanden er av forfatteren og ikke-historikeren Klaus Grøneng i 1950 med tittelen *Rinnanbanden*. Boka gir en fremstilling av banden og rettsoppgjøret mot dem, i stor grad basert på avisoppslag og referater fra rettsmøtene. I boka er alle medlemmene nevnt, men den handler først og fremst om saksgangen under rettsoppgjøret.

³³ Pedersen 2012: 140-141, 148-149

³⁴ Røyneberg 2020: 46

³⁵ Corell 2009: 159, 206

³⁶ Pryser 2008: 238-240

Forfatteren og ikke-historiker Idar Lind skrev boka *Kvinnene i Rinnanbanden* i 2011. I denne boka, som er den eneste utgivelsen som omhandler Rinnankvinnene direkte, forsøker forfatteren å tilbakevise myten om at kvinnene i Rinnanbanden opptrådte kun som lokkeduer. Forfatteren viser gjennom en detaljert skildring av kvinnene og deres handlinger at de fungerte som agenter, angivere, kurere, spioner, infiltratører og provokatører i likhet med de mannlige medlemmene. Sammen med Prysers bok fra 2007 gir boka dermed et mer sammensatt bilde av kvinnene i Rinnanbanden. Boka gir en deskriptiv fremstilling, men mangler derimot et teoretisk fundament og en samlende analyse. Likevel er Lind den eneste som har kartlagt kvinnene i Rinnanbanden grundig, og boka er et forsøk på å systematisk vise frem den rollen disse kvinnene hadde under krigen.

I det store og det hele er det altså lite tidligere forskning å finne om kvinnelige landssvikere og om kvinnene i Rinnanbanden. Boken til Idar Lind er unntaket, men denne kan ikke betraktes som teoretisk informert historieforskning. Formålet med denne masteroppgaven er derfor både å bidra med kjønns historisk informert forskning på kvinnene i Rinnanbanden, men også forhåpentligvis å synliggjøre at mange kvinner har blitt oversett i forskningslitteraturen.

Forskningsspørsmål, kilder og metode

Hovedproblemstillingen som ligger til grunn for oppgaven er: *Hvordan ble kvinnene i Rinnanbanden fremstilt i Trondheimsaviser under rettsaken, og var denne fremstillingen påvirket av kjønn?* På bakgrunn av tilgjengelig litteratur, teori knyttet til kjønn og generell kjennskap til datidens kjønnsroller er det mulig å tenke seg fremstillinger av kvinnene som «dobbelte farlige», ettersom de sviktet både nasjonen og mannen. Det er vist til i litteraturen at tyskerjentene ble behandlet spesielt dårlig da de brøt datidens nasjonale, kjønnsmessige og seksuelle normer.³⁷ Kan en tenke seg at tilsvarende faktorer spilte inn i fremstillingen av Rinnankvinnene? Det kan også tenkes at fremstillingen av kvinnene bærer preg av en «ukvinneliggjøring» eller maskulinisering av kvinnene, eller fremstillinger preget av forestillinger om kvinnene som forførere og lokkeduer.

For å belyse kjønnsfaktoren i en analyse sammenlignes ofte kvinner med menn. I de tilfellene der dette er nødvendig for å vurdere kvinnenens fremstilling vil dette også gjøres i denne oppgaven. Oppgaven er imidlertid ikke en komparativ analyse av fremstillingen av kvinner og

³⁷ Ellingsen et al. 1995: 124

menn, og i mange tilfeller kan kvinnene alene analyseres i lys av forventinger og normer knyttet til kvinner. Da kan man si noe om fremstillingen av kvinnene uten at denne sammenlignes med mennenes. Det jeg vil tilføre er en faglig teoretisk analyse av hvordan disse kvinnene ble fremstilt ved å ta utgangspunkt i kjønnteori. For å avgrense oppgaven vil jeg analysere avisenes fremstilling av kvinnene og det virkelighetsbildet som avisene skapte, men ikke ta stilling til hvordan dette virkelighetsbildet samsvarer med det som kommer frem i andre kilder eller med virkelige hendelser. Videre vil jeg forholde meg til Trondheimsaviser det året da første pulje av rettsaken mot kvinnene pågikk, i 1946. Ettersom Rinnanbanden opererte i Trøndelag, hvor rettsaken også foregikk, antas det at saken er spesielt godt dekket her.

Aviser som kilder

Aviser som kilde kan brukes som både levning og beretning da de sier noe om bestemte hendelser og samtidig gir uttrykk for bestemte kulturelle og sosiale forhold i samfunnet. I det første tilfellet må levningen tolkes av forskeren, og premissene for denne tolkningen må gjøres tydelig i analysen. Hvis vi bruker kilden som levning er vi ute etter informasjon om tiden kilden ble til og opphavssituasjonen, da får vi vite noe om samtidens normer og tanker.³⁸ Når avisen betraktes som en levning studeres avisen selv som et objekt, der analysen er orientert mot å finne ut av hva avisen kan fortelle om sin samtid, utover det faktiske innholdet som formidles i avisen. Hensikten er altså ikke å studere avisens innhold som kilde til historiske fakta, men å bruke avisen som kilde til holdninger og meninger i samtiden.³⁹ I det andre tilfellet, når kilden brukes som en beretning, er det nødvendig å undersøke i hvilken grad innholdet er farget av bestemte synspunkter, meninger og interesser, og i det andre tilfellet må man ta i betraktning hvilken ideologi og interesse avisen representerer, som for eksempel partiorientering, samt hvor stor utbredelse og innflytelse avisen har.⁴⁰ Dette knyttes videre opp mot kildekritiske forhold som må tas i betraktning ved bruk av aviser. Bortsett fra avisens tilknytning til politiske partier og dens politiske holdning, er det også et viktig moment å være bevisst på at aviser er en forretning som tar kommersielle hensyn.⁴¹ Overskriftene i avisene er også et viktig virkemiddel for å tiltrekke publikum, og man må være bevisst på at overskriftene om Rinnankvinnene kan være påvirket av avisens mål om å tiltrekke seg oppmerksomhet og selge.⁴²

³⁸ Melve & Ryymin 2018: 38

³⁹ Roalsø & Tjelmeland 2004: 122

⁴⁰ Roalsø & Tjelmeland 2004: 123; Bull 1929: 2

⁴¹ Bull 1929: 13

⁴² Bull 1929: 18

Halvard Tjelmeland mener at aviser også kan betraktes på en tredje måte, nemlig som skapere av mening og virkelighetsoppfatning (medialisert virkelighet). Avisene er ikke bare passive formidlere som gjengir holdninger i samfunnet, men de er også med på å påvirke dem gjennom det de formidler til sine lesere.⁴³ I kontekst av denne oppgaven betyr det at fremstillingen av Rinnankvinnene i avisene ikke bare er et uttrykk for befolkningens holdninger, men at disse holdningene skapes av avisenes fremstilling. I undersøkelsen av fremstillingen av Rinnankvinnene er det ikke først og fremst avisers funksjon som beretninger som er relevant, men som skapere av virkelighet og som levninger. Hvor vidt avisenes innhold og uttrykte meninger er troverdige og i overenstemmelse med virkelige hendelser og de generelle holdningene i samfunnet er underordnet i denne analysen. Det er heller den faktiske fremstillingen som kommer til uttrykk i avisene som er av interesse for denne oppgaven.

I denne avhandlingen har jeg valgt Trondheimsaviser som omtaler Rinnankvinnene i 1946 som primærkilder. I denne perioden pågikk rettsaken mot Rinnanbanden i Frostating Lagmannsrett, og omtalen av Rinnanbanden i avisene var langt høyere dette året enn året før og etter. Dermed var det naturlig å velge denne tidsperioden for å kunne analysere flest fremstillinger som forteller noe om Rinnankvinnene. Rettsaken fikk mye oppmerksomhet hos landets aviser, men jeg har begrenset materialet til fem Trondheimsaviser: Adresseavisen, Arbeider-Avisa, Dagsavisen, Nidaros og Ny Tid.⁴⁴

Rinnankvinner i kildematerialet

For å finne navn på de kvinnene som skal undersøkes har jeg tatt utgangspunkt i bøkene til Grøneng og Lind. I tillegg har jeg benyttet boken *Nådeløse Nordmenn* av Eirik Veum.⁴⁵ Denne boka inneholder navn og informasjon om mange nordmenns handlinger under krigen, herunder også kvinner i tysk tjeneste. Disse bøkene er alene ikke å regne som primærkilder, men benyttes som et utgangspunkt for å finne navn på kvinnene da de gir en oversikt over kvinner som var tilknyttet Rinnanbanden som betalte agenter. Navnene på de kvinnene som ble dømt etter krigen er så forsøkt verifisert i rettsdokumenter og aviser. Tabell 1 viser en oversikt over navn på kvinner, samt hvordan disse har blitt verifisert. De første syv navnene er alle å finne i

⁴³ Roalsø & Tjelmeland 2004: 123-128

⁴⁴ Ottosen et al. 2012. Disse fem avisene ble utgitt i Trondheim.

⁴⁵ Veum 2014. Her fant jeg navnet Ruth Lorentsen, som ble beskrevet som Ruth L. i Lind. Dette stemmer også overens med aviser som omtaler Rinnansaken. Veum omtaler ikke Gunvor Fosnes eller Gerd Risheim.

Riksadvokatens meddelelsesblad da sakene deres gikk til Høyesterett, eller ble omtalt der.⁴⁶ De siste seks navnene opptrer ikke i disse rettsdokumentene, men deres tilknytning til Rinnanbanden og status som tiltalte i rettssakene er bekreftet gjennom aviser. Avisene er i mange tilfeller faktisk de eneste kildene til informasjon fra selve rettssakene. Rettsbøkene, som man finner i de sakene i landssvikarkivet som kom for retten, inneholder siktedes personalia, tiltalebeslutning, vitneliste, aktors og forsvarers påstand samt selve dommen. Det opplyses normalt ikke hva vitner forklarte, men i de fleste tilfeller må en gå ut fra at de forklarte seg i samsvar med tidligere forklaringer til politiet, som er gjengitt i politirapportene i saken. I noen få saker forekommer rettslige forundersøkelser der vitneforklaringer kan være protokollert.⁴⁷

Rettsaken mot medlemmene i Rinnanbanden pågikk i to omganger. I første omgang ble rettssaken holdt fra 29. april til 20. september 1946, og den andre i februar 1947, begge i Frostating lagmannsrett. I den andre puljen var Ingrid Eldøen eneste kvinne.⁴⁸ I det videre arbeidet med å søke opp disse kvinnene i avisene på nasjonalbiblioteket er det viktig å merke at navnene opptrer i litt ulike varianter, som for eksempel «Lorentzen/Lorentsen», «Ildri/Ildrid» og «Fosnes/Fosnæs». Enkelte av kvinnene kan også være omtalt med pikenavn og med eller uten mellomnavn, og ulike stavemåter brukes. Tabell 2 viser antall treff i de valgte avisene for de ulike kvinnene i årene 1946 og 1947. Enkelte av kvinnene gir også få eller ingen relevante treff, og disse undersøkes derfor ikke videre.

Navn	Kilder	Navn	Kilder
Ragnhild Strøm	RM.	Ildrid Lund	Aviser
Inga Lurfald	RM.	Ingrid Bjørgum (senere Eldøen)	Aviser
Kitty Grande (tidl. Lorange)	RM.	Ruth Alstad Lorentsen	Aviser
Karin Dillner Olsson	RM.	Gunvor Fosnes	Aviser
Gunlaug Dundas	RM.	Gerd Risheim	Aviser
Solveig Kleve	RM.	Mary Baadsvik	Aviser
Olga Marie Sørensen	RM.		

Tabell 1: Oversikt over kvinner i Rinnanbanden og kilder brukt for å verifisere navn. RM. er Riksadvokatens meddelelsesblad.

⁴⁶ Riksadvokatens Meddelelsesblad gjør rede for de sakene som gikk til høyesterett. Bladet gjengir også lagmannsrettens dom som var grunnlag for ankesakene.

⁴⁷ Thingsrud 2009: 12-14

⁴⁸ Lyng 1979: 13, 186; Grøneng 1950: 552-553

Antall treff i aviser (1946/1947)					
Navn ⁴⁹	Adresseavisen	Arbeider-Avisa	Dagsavisa	Nidaros	Ny Tid
Ragnhild Strøm ⁵⁰	(24/7)	(24/5)	(20/3)	(21/-)	(16/1)
Inga Lerfald ⁵¹	(30/10)	(8/5)	(26/5)	(30/-)	(18/-)
Kitty Grande ⁵²	(24/5)	(27/6)	(22/2)	(23/-)	(17/1)
Karin Dillner Olsson ⁵³	(18/-)	(19/1)	(18/-)	(15/-)	(16/-)
Gunlaug Dundas ⁵⁴	(24/2)	(15/2)	(12/1)	(19/-)	(18/-)
Solveig Kleve	(30/7)	(24/6)	(23/4)	(31/1)	(28/1)
<i>Utelukket på grunn av få treff eller irrelevant omtale.</i>					
Olga Marie Sørensen ⁵⁵	(6/1)	(-/-)	(4/1)	(7/-)	(4/-)
Ildrid Lund ⁵⁶	(8/1)	(6/1)	(5/1)	(4/)	(2/1)
Ingrid Bjørgum (senere Eldøen) ⁵⁷	(3/6)	(1/5)	(2/7)	(1/-)	(1/1)
Ruth Alstad Lorentsen ⁵⁸	(1/1)	(1/2)	(-/1)	(-/-)	(-/-)
Gunvor Fosnes	(1/-)	(-/-)	(1/-)	(-/-)	(-/-)
Gerd Risheim	(1/-)	(-/-)	(1/-)	(-/-)	(-/-)
Mary Baadsvik	(1/-)	(-/-)	(1/-)	(-/-)	(-/-)

Tabell 2: Antall treff på Rinnankvinnene i de fem utvalgte avisene i 1946 og 1947.

Representasjonsanalyse

I representasjonsanalyse undersøker man fremstillingen og konstruksjonen av ulike fenomener, der språkbruken og *fremstillingen* av verden eller en hendelse står i fokus. Dette kan være både reelle og abstrakte fenomener, og hensikten er å undersøke hvordan disse gis mening gjennom måten de fremstilles på. Representasjonsanalyse benyttes altså for å si noe om hvordan fenomener, ideer og forestillinger representeres gjennom et medium, enten det er som tekst, musikk, teater eller noe annet.⁵⁹ I følge Ryymän er representasjon ikke et helt entydig begrep, men det er det Ryymän kaller "kulturell representasjon" som er relevant for denne analysen,

⁴⁹ Kombinert resultat for flere søkefraser. Merk at ulike varianter av kvinnenes navn kan opptre i samme avisutgave, slik at det er noe overlapp i søkeresultatene. For eksempel kan både «Inga Lerfald» og «Inga Lerfal» være brukt i den samme avisutgaven, slik at denne telles to ganger. Dette er ikke korrigert for i tabellen.

⁵⁰ «Ragnhild Strøm» og «Ragnhild Strøm»

⁵¹ «Inga Lerfald», «Inga Lerfal» og «Inga Eline Lerfald»

⁵² «Kitty Grande», «Kitty Sorensen» og «Kitty Margrethe Grande»

⁵³ «Karin Dillner Olsson» og «Karin Dilner Olsson»

⁵⁴ «Gunlaug Dundas», «Gunnlaug Dundas» og «Pus Dundas»

⁵⁵ «Olga Marie Sørensen», «Olga Marie Sorensen» og «Olga Sorensen»

⁵⁶ «Ildrid Lund» og «Ildri Lund»

⁵⁷ «Ingrid Eldøen» og «Ingrid Eldoen»

⁵⁸ «Ruth Alstad Lorentse», «Ruth Lorentsen» og «Ruth Lorentzen»

⁵⁹ Melve & Ryymän 2018: 57

nemlig fremstillingen gjennom blant annet tekst.⁶⁰ Videre viser han til to hovedtilnæringer til representasjonsanalyse: vektlegging av «representasjonsskaperne og deres indre mentale bilder» eller av representasjonene selv og «det offentlige bildet som skapes gjennom allment tilgjengelige tekster».⁶¹ Det er sistnevnte som jeg vil fokusere på i min analyse.

I denne oppgaven er det primært skriftlige fremstillinger som vurderes, samt fotografier og karikaturer i avisene, og kun i et utvalg aviser. Det er et poeng at oppgaven ikke først og fremst tar sikte på å gjøre en omfattende sammenligning av menn og kvinners fremstilling, med mindre det i noen tilfeller er spesielt nyttig. Hensikten er å forstå hvilket bilde av kvinnene i Rinnanbanden som ble formet eller videreført av avisene, ved å studere språkføringen i tekstene. Det er av interesse å studere språket for å undersøke hvordan kvinnene i Rinnanbanden ble portrettert – er det noen nøkkelord som går igjen? Finnes det ladet ordbruk som påvirker fremstillingen? Hvilke personlige og moralske egenskaper hos de tiltalte kommer til uttrykk i avisene? Dette er alle spørsmål som er aktuelle å stille i møte med tekstene. Formålet er å forstå og vise hvilke holdninger til kjønn som kommer til uttrykk.⁶²

Videre er det viktig å være oppmerksom på at ord og uttrykk kan ha hatt ulike betydninger da sammenlignet med hva de har i dag.⁶³ Derfor må konteksten som teksten er hentet fra tas i betraktning.⁶⁴ I et tidligere kapittel har jeg gjort rede for bakgrunnen for oppgaven, og den perioden tekstene er hentet fra blir beskrevet i neste delkapittel. Noen sentrale poenger her er den rollen disse rettssakene hadde som en del av et nasjonalt prosjekt etter krigen. Behovet for å skape samhørighet mellom nordmenn, og for å kunne dømme de «dårlige» nordmennene som hadde sviktet landet er viktig å være klar over. Det er da et poeng at avisene både kan ha vært med på å forme et slags felles narrativ - en konsensus rundt landssvikerne - men også at journalistene selv kan ha vært sterkt påvirket av det nasjonale prosjektet som pågikk.

Et annet sentralt element er å forsøke å forstå datidens kjønnsroller. Dette er sentralt for denne analysen ettersom den er såpass orientert mot kjønn. Med den utviklingen det har vært rundt

⁶⁰ Ryymin 2003: 13

⁶¹ Ryymin 2003: 14

⁶² Kjeldstadli 1999: 185-187. Kjeldstadli tar for seg tekstanalyse hvor man studerer tekstens opphav, kontekst, innhold og form, noe som også kan anvendes i en representasjonsanalyse.

⁶³ Andresen et al. 2015: 78-79

⁶⁴ Melve & Ryymin 2018: 53

kjønnsroller etter krigen er det grunn til å være ekstra bevisst på at det er en potensiell svært ulik kontekst som skal studeres, sammenlignet med nåtiden.

Kjønnsperspektiv på kvinnelige angivere

Ettersom denne oppgaven skal undersøke hva kjønn har hatt å si for fremstilling av kvinner, er bruken av kjønn som analytisk kategori sentralt i analysen av kildematerialet. Her er det kjønnsbegrepet, samt de forventninger til kvinners rolle i datidens samfunn, som danner utgangspunktet for analysen.

Gro Hageman mener at studiet av kjønn er fruktbart da «kjønnsstrukturer eksisterer i alle menneskelige samfunn, og virker inn på individenes sosiale plassering.»⁶⁵ Videre argumenterer Hagemann for at slike strukturer er sosialt bestemt, og at kjønn som en nyttig historisk kategori nettopp må være bestemt av sosiale samfunnsmessige forhold. Distinksjonen mellom biologisk kjønn og sosialt kjønn er da sentralt. Innenfor kjønnshistorie begynte flere historikere å bruke begrepet «gender» for å undersøke kjønnsdistinksjonens sosiale karakter istedenfor den biologiske determinismen man mente lå implisitt i begrepet «sex». Begrepet «gender» innebærer at sosialt kjønn må forstås relasjonelt. Det vil si at man i tillegg til å studere den historiske formingen av kvinnerollen i relasjon til mansrollen også måtte studere mansrollen på en tilsvarende relasjonell måte.⁶⁶ Sosialt kjønn (*gender*) er forsøkt beskrevet av Joan Scott. Scott flytter fokuset mot forskjellene mellom kjønnene, og skriver at «kjønn er et grunnleggende og bærende element i sosiale relasjoner basert på opplevde forskjeller mellom kjønnene, og kjønn er en primær måte å betegne maktforhold på».⁶⁷ I denne tilnærmingen er *diskurs* et nøkkelord, og Scott rettet oppmerksomheten mot de strukturene, både institusjonelle og diskursive, som bidrar til å konstruere og opprettholde kjønn som sosial kategori.⁶⁸

En utfordring med en slik tilnærming, der kildematerialet tolkes i lys av kjønn og teorier knyttet til dette, er at kjønn potensielt tillegges for stor betydning og forklaringskraft. I denne sammenheng er det spesielt viktig å være oppmerksom på de opplagte «fellene» en kan gå i. Eventuelle nedlatende eller på annet vis ufordelaktige beskrivelser av Rinnankvinnene kan ha rot i datidens normer knyttet til kvinner, men så klart også det faktum at Rinnankvinnene var

⁶⁵ Hagemann 2003: 34

⁶⁶ Mortensen et al. 2008: 168-169

⁶⁷ Scott 1986: 1067

⁶⁸ Melve 2018: 235

landssvikere, forrædere, «dårlige nordmenn», og så videre. Det er med andre ord forventinger innenfor flere sfærer som man kan tenke seg at disse kvinnene brøt, uten at det er enkelt å skille dem fra hverandre i ettertid. En antagelse om at de forventningene som eksisterte ovenfor kvinnene ble opprettholdt av menn alene med den hensikt å bevare eller utøve en form for makt over kvinnene kan også gi et forenklet svar på analysen. Hagemann poengterer at «det er heller ikke til å komme fra at kjønn ofte var fraværende, eller i det minste taust og implisitt, i de historiske aktørenes samfunnsforståelse og selvforståelse. [...] Stort sett finner vi det vi leter etter, selv om de historiske aktørene selv ikke har vært oppmerksomme på det eller ment at det spilte noen rolle».⁶⁹ En kan tenke seg at en mer nyansert innfallsvinkel, der både menn og kvinner sammen utgjorde og videreførte de forventningene som var knyttet til kjønnene, vil gi et mer nyansert bilde. I et synliggjøringsprosjekt med fokus på kjønn bør man også være klar over at kvinner på den ene siden faktisk har blitt utelatt fra historien som en følge av historikernes virksomhet, men at det på den andre siden kan være riktig å snakke om en faktisk usynlighet da kvinner har vært fraværende fra mange historiske arenaer.⁷⁰

Som nevnt ovenfor er kjønn i historieforskningen delt mellom det biologiske og det sosialt konstruerte. I min analyse tar jeg utgangspunkt i det sosialt konstruerte, og det er derfor nyttig å beskrive de normer og forventinger knyttet til kvinner i tiden under og etter krigen. Kjønsrollene har endret seg betydelig siden andre verdenskrig og frem til vår egen tid, og for å forstå kildematerialet er det nødvendig med en gjennomgang av datidens kjønnsroller, -normer og moral. Den første halvdel av 1900-tallet var en periode hvor kvinners arbeid var knyttet til hjemmet.⁷¹ Husmorepoken, en epoke som fikk sin topp utover 50- og 60-tallet, var preget av en tydelig deling mellom kjønnene når det gjaldt arbeidsoppgaver og roller, både i hjemmet og i det offentlige rom. Kvinner skulle være husmødre, en rolle som innebar ansvar for hjemmet, barna og ektemannen, mens mennene skulle ha rollen som forsørger.⁷² Disse rollene medvirket også til at kvinners bidrag under krigen ikke kom frem i etterkant – kvinnene som la til rette for mennenes motstandsarbeid i form av mat, klær og husly, ofte med betydelig risiko for dem selv, gjorde egentlig bare det som var forventet av dem.⁷³

⁶⁹ Hagemann 2003: 67-68

⁷⁰ Hagemann 2003: 67

⁷¹ Danielsen et al. 2015: 132

⁷² Blom 1992: 474; Danielsen et al. 2015: 151

⁷³ Nilssen & Lenz 2011: 125

Dessuten har historikere påpekt at det for kvinner på denne tiden var en tett kobling mellom kvinners rolle som mødre, hustruer, og deres seksualitet. Lenz og Nilssen skriver at det eksisterte en forestilling om kvinner som nasjonens mor, og dermed var også kvinners seksualitet i større grad nasjonens eiendom. Utsvevenhet og ukontrollert seksualitet hos kvinner ble dermed et nasjonalt svik.⁷⁴ Det ble stilt høyere krav til kvinners seksuelle moral, og nettopp dette elementet er ofte trukket frem som en forklaring på hvorfor tyskerjentene fikk spesielt hard medfart etter krigen; de hadde ikke begått lovbrudd, men heller brutt svært klare sosiale, moralske normer i samfunnet. Disse normene var ikke bare uuttalte: En appell fra den norske regjeringen i London rettet en klar oppfordring til norske kvinner i 1941:

Men det blir en forferdelig pris de kvinner får betale for resten av sin levetid, som ikke avviser tyskerne. [...] Og de kvinner som ikke vil regnes til de prostituerte, skylder de beste og sunneste krefter i det norske folk å holde seg borte fra moralsk og fysisk nedverdiggelse.⁷⁵

Ikke bare er dette relevant å trekke frem når det er tyskerjentene som skal analyseres, noe som ofte gjøres,⁷⁶ men også de kvinnelige angiverne og Gestapo-agentene var som andre kvinner underlagt disse normene. Det er også et faktum at flere av kvinnene som fant veien inn i agentvirksomhet hadde romantiske forhold til tyskere, da spesielt i det tyske politiet, og til nordmenn som støttet okkupasjonen.⁷⁷

Både synet på kvinners seksualitet og deres foretrukne roller som hjemmeværende, passive husmødre kan kanskje i noen grad tenkes å påvirke synet på Rinnankvinnene. På den ene siden er brudd på de seksuelle normene klart knyttet opp til rollen som lokkeduer, og deres deltagelse i «ukvinnelige» aktiviteter som agentarbeid og tilstedeværelse under tortur var alt annet enn hva man kunne forvente av passive kvinner.

Profesjonsrelevans

Fagfornyelsen legger vekt på dybdelæring, hvor elevene skal få mulighet til å fordype seg i historiske hendelser og kildekritikk.⁷⁸ Videre ser man i læreplanen, LK20, at elevene skal kunne

⁷⁴ Nilssen & Lenz 2011: 139

⁷⁵ Øksnevad 1946: 18

⁷⁶ Eksempler: Ellingsen et al. 1995; Drolshagen 2009; Warring 1994

⁷⁷ Riksadvokaten (19)1946: 86-87: Martha Nielsen ble omtalt som Sigfrid Fehmers «spesielle veninne»; Veum 2014: 86: Skriver at de var i et kjærlighetsforhold; Riksadvokaten (48)1948: 198-201: Gunlaug Dundas var i et forhold med Rinnan. Riksadvokaten (48)1948: 163: Også Solveig Kleve var i et kjærlighetsforhold med Rinnan.

⁷⁸ Utdanningsdirektoratet 2019

ta stilling til og se nåtidige utfordringer i en historisk sammenheng.⁷⁹ Gjennom å fordype seg i et utvalg norske aviser fra etterkrigstiden kan elevene få et detaljert innblikk i fortiden, og de kan også få anledning til å vurdere hvordan avisenes rolle har endret seg til i dag. Elevene kan på denne måten jobbe med å vurdere avisenes rolle i den aktuelle perioden, men også reflektere over hvordan disse påvirker en saks fremstilling. Ved å granske avisene får elevene opplæring i og erfaring med kildekritisk tenkning, hvor problemstillinger som opphavssituasjonens og kontekstens innvirkning på kildene belyses. Slik kan elevene introduseres for avisers funksjon som skapere av virkelighet, og hva dette har hatt å si for en konkret gruppe i norsk historie. Videre åpner dette også for refleksjon rundt mediers rolle i vår egen tid, og rundt hvordan elevenes egne oppfatninger av verden kan være formet av dette.

Oppgavens struktur

Den videre oppbygningen av oppgaven er som følger. I kapittel to gjøres det rede for nødvendig kontekst og bakgrunnsinformasjon. Dette inkluderer en beskrivelse av det tyske politiet i Norge med fokus på Gestapos arbeid. Videre gjøres det også rede for de mest sentrale kvinnelige medlemmene av Rinnanbanden som vil diskuteres utover i oppgaven. Dette innebærer hvem de var, når og hvordan de ble en del av Rinnanbanden, hva deres arbeidsoppgaver var, og til slutt hvilken dom de fikk i landssvikoppgjøret. Kapittel tre inneholder en detaljert gjennomgang av Rinnankvinnenes omtale i avisene, hvor fremstillingen av både enkeltkvinner og Rinnankvinnene som gruppe analyseres i et kjønnsperspektiv. I kapittel fire oppsummeres funnene fra analysen og en konklusjon på oppgavens problemstilling blir presentert.

⁷⁹ Utdanningsdirektoratet 2021: 2-3

Kapittel 2: Gestapo og Rinnanbanden

For å kunne analysere omtalen av Rinnankvinnene i avisene er det viktig å ha en oversikt over hvem de var, og hva de bedrev som medlemmer av Rinnanbanden. Kvinnene ble vervet på ulike måter, og de hadde også ulike roller i banden. Det er dessuten også stor forskjell på hvor lenge de forskjellige kvinnene var medlemmer. Videre, ettersom Rinnanbanden var underlagt Gestapo i Trondheim, er det nødvendig å redegjøre for hvordan denne organisasjonen opererte. Gestapo var fryktet av folk flest, og konsekvensene av Rinnanbandens handlinger for de nordmenn som ble angitt var ofte arrestasjoner og forhør hos Gestapo. I dette kapitlet vil jeg derfor gjøre rede for både det tyske politiet i Norge og Gestapo, samt om Rinnanbandens kvinnelige medlemmer og virke.

Det tyske politiet i Norge

I 1936 ble Heinrich Himmler, sjef for eliteorganisasjonen *Schutzstaffeln* (SS), den øverste leder for hele det tyske politiet.⁸⁰ Det tyske politiet var da delt i tre hovedgrupper: *Kriminalpolizei* (Kripo), *Die Geheime Staatspolizei* (Gestapo) og *Sicherheitsdienst* (SD). Kripo var det tyske kriminalpolitiet, Gestapo det hemmelige statspolitiet, og SD en etterretningsorganisasjon.⁸¹ Himmler bygget opp en mektig politiorganisasjon uavhengig av andre statlige instanser,⁸² og høsten 1939 ble disse avdelingene samlet sammen til én institusjon under en sentral ledelse, *Reichssicherheitshauptamt* (RSHA). *Sicherheitspolizei* (Sipo) ble dannet av Gestapo og Kripo, og Reinhard Heydrich ble sjef for både Sipo og SD.⁸³ Videre ble alle tjenestemenn medlemmer i SS og fikk SS-titler og uniformer for å hindre at det ble gjort forskjell på Sipo og SD.⁸⁴ Den nye sammenslåingen førte også til flere avdelinger, hvor SD var nummer III og Gestapo var nummer IV. Sistnevnte var den utøvende avdelingen i det tyske politiet som etterforsket, arresterte, forhørte og fengslet. Derfor var folk flest i kontakt med Gestapo, som på grunn av sin brutalitet overfor alle illegale forhold var både fryktet og hatet.⁸⁵

⁸⁰ Nøkleby 2003: 25

⁸¹ Bergfald 1978: 9

⁸² Nøkleby 1985: 69

⁸³ Nøkleby 2003: 26

⁸⁴ Hedemann 1966: 19-20

⁸⁵ Nøkleby 2003: 26

Heinrich Fehlis var leder for Sipo og SD i Norge, en organisasjon som antagelig besto av så mange som 1800-2000 personer ved krigens slutt.⁸⁶ Organiseringen av det tyske politiet i Norge endret seg noe underveis i krigen, men i hovedsak var den virksomheten som ble ledet av Fehlis delt i fem kommandoer, eller såkalte *Kommandeure der Sipo und des SD* (KdS). Disse var lokalisert i Oslo, Bergen, Stavanger, Trondheim og Narvik, og Fehlis ledet hovedkommandoen i Oslo på Victoria Terrasse.⁸⁷ Under denne kommandoen fantes også de to avdelingene Gestapo og SD. Disse var igjen delt i ulike underavdelinger eller *referater* med ulike ansvarsområder. Gestapo hadde slike underavdelinger som jobbet med blant annet kommunisme og marxisme, med sabotasje og terror, med Milorg-saker, og med kontrapionasje og agenter. Avdeling N under Gestapo hadde ansvaret for operative agenter, og dermed også for mange nordmenn som drev med angiverivirksomhet.⁸⁸

Gestapo

Gestapo var som nevnt ovenfor den avdelingen av Sipo som etterforsket, arresterte og fengslet. Dr. Werner Knab var sjef for Gestapo i Oslo frem til 1942. Under Knab ble det opprettet et Sonderreferat ledet av Bruno Wolff, hvor målet var å verve norske agenter. Wolff rekrutterte agenter med bestemte oppdrag (*Gewährsleute*), og mer passive agenter (*Vertrauensleute*) med ordre om å rapportere mistenkelige forhold i nærmiljøet. Agentene måtte undertegne taushetserklæringer, og brudd på disse ville medføre represalier mot familien.⁸⁹ Enkelte av agentene ble også rekruttert fra fengsler, der de fikk gå fri mot at de arbeidet for Gestapo.⁹⁰ Andre agenter ble rekruttert fra NS-medlemmer, Hird-folk, medlemmer av germanske SS i Norge, frontkjempere og kriminelle. Også motstandsfolk ble presset til å arbeide for Gestapo på denne måten.⁹¹

Samtidig opererte Gestapo med både «positive» og «negative» agenter.⁹² Førstnevnte arbeidet aktivt for Gestapo, undertegnet taushetserklæring, og fikk både dekknavn og lønn. Negative agenter var derimot ikke selv klar over at de jobbet for tyskerne. Dette kunne være patriotiske nordmenn som ble kontrollert og styrt av Gestapo gjennom mellommenn uten at de selv var

⁸⁶ Pryser 2001: 183

⁸⁷ Pryser 2001: 180-181

⁸⁸ Hedemann 1966: 47

⁸⁹ Pryser 2001: 197, 205

⁹⁰ Riksadvokaten (20)1946: 55-56. Aud Maggi Andersen, agent for Gestapo som ble dømt til døden og senere benådet, ble rekruttert på denne måten.

⁹¹ Pryser 2001: 211-212

⁹² Hedemann 1966: 65

klar over det, og de negative agentene trodde ofte at de arbeidet for motstandsbevegelsen.⁹³ Ved arrestasjoner ble aldri alle medlemmene i motstandsgruppene tatt samtidig, slik at noen ble værende igjen som agn for å lokke til seg flere motstandsfolk. Denne metoden var utarbeidet i RSHA i Berlin, og Henry Rinnan er i ettertid kjent for metoden med negative agenter.

Fra 1942 og frem til februar 1945 ledet Hellmuth Reinhard Gestapo, og under Reinhard ble Gestapos «skjerpede forhør» introdusert i Norge. Reinhard introduserte også *X-häftlinge*, et system som i praksis ga Gestapo mulighet til å dømme det de anså som sabotører og terrorister til døden i hemmelighet.⁹⁴

Sigfrid Fehmer ledet referatet for kontraspionasje i Gestapo, og fikk i oppdrag å utarbeide kriterier for når tortur kunne anvendes under avhør. Slike «skjerpede forhør» var ifølge Fehmer tillatt når fire kriterier var oppfylt. For det første måtte det være sikkert at vedkommende hadde utført illegalt arbeid av en viss betydning. For det andre skulle det være fastslått at vedkommende satt inne med de opplysninger han ble spurt om, og at opplysningene var viktige. For det tredje var ikke opplysninger fra en ellers pålitelig agent grunn nok, og til slutt måtte man ha forsøkt forgjeves med en annen forhørsteknikk først.⁹⁵ Disse avhørene skulle dermed være strengt regulerte, og selv om bare Gestapo-sjefen Reinhard kunne autorisere slike avhør ble det etterhvert mindre streng etterlevelse av disse reglene i praksis.⁹⁶ Fehmer selv påstod at bruken av skjerpede forhør var moralsk berettiget, og at målet om tysk seier, som ville være et gode for alle, forsvarte denne bruken.⁹⁷

Torturen som foregikk under slik avhør skulle ifølge Fehmer oppnå størst mulig effekt med minimale ettervirkninger og senskader, men dette var ikke alltid tilfelle. Avhørene resulterte i flere tilfeller til døden for den avhørte, eller livsvarige skader.⁹⁸ Politikøller, ørefiker og slag, benklemmer og kalde bad var vanlige metoder som benyttet under avhørene, selv om langt grovere tortur også ble brukt.⁹⁹

⁹³ Pryser 2001: 205

⁹⁴ Pryser 2001: 204

⁹⁵ Justis- og politidepartementet 1962: 262-263; Nøkleby 2003: 60

⁹⁶ Pryser 2001: 204

⁹⁷ Justis- og politidepartementet 1962: 263; Pryser 2001: 204

⁹⁸ Justis- og politidepartementet 1962: 263; Hedemann 1966: 89

⁹⁹ Hedemann 1966: 89-101

KdS Trondheim og Rinnanbanden

Det tyske politiet i Norge hadde sitt hovedkvarter i Oslo, men bestod av totalt fem avdelinger eller distrikter med ulik geografisk beliggenhet. Disse avdelingene var underlagt hovedkommandanten i Oslo (*Befehlshaber der Sipo und des SD (BdS)*) og ble ledet av lokale kommandanter (*Kommandeure der Sipo und des SD (KdS)*). I praksis betegnet KdS både sjefen for et gitt distrikt og distriktet selv.¹⁰⁰ KdS Trondheim ble i all hovedsak styrt av Gerhard Flesch, og distriktet strakk seg fra Dombås i sør til Salten i nord. KdS Trondheim var i særlig grad kjennetegnet ved bruken av såkalte V-menn, altså norske agenter slik som Henry Rinnan, og negative kontakter.¹⁰¹ Negative kontakter var ikke unikt for KdS Trondheim, men på grunn av suksessen til Henry Rinnan og hans bande ga denne metoden svært gode resultater sett med tyske øyne.¹⁰²

Da Tyskland okkuperte Norge 9. april meldte Henry Rinnan seg til innsats mot okkupasjonen. Han deltok i krigsoperasjonene i Nord-Trøndelag, men allerede sommeren 1940 ble Rinnan rekruttert av Gestapo i Trondheim.¹⁰³ Hovedoppgaven for Gestapo var å tilintetgjøre motstandsgrupper og sikre den tyske tilværelsen i Norge, og derfor engasjerte de norske angivere som kjente til landet og som kunne skape tillit til folket.¹⁰⁴ Til å begynne med arbeidet Rinnan med å hjelpe tyskerne med å finne våpen som de norske styrkene hadde etterlatt seg da kampene tok slutt, og fra januar 1942 vervet han andre agenter til å jobbe for seg. Rinnan fikk bygge opp sin egen organisasjon og fikk etter hvert et budsjett på 300 000 kr per år til agentvirksomheten. Han vervet både menn og kvinner som fikk egne dekknavn, og disse fikk utbetalt en sum i måneden for deres arbeid.¹⁰⁵ Rinnan ledet *Sonderabteilung Lola*, også kjent som Rinnanbanden, med 60-70 norske agenter hvorav 13 var kvinner.¹⁰⁶ Hovedoppgaven til banden var å skaffe Gestapo opplysninger om alle former for illegalt motstandsarbeid som foregikk i Norge, og å hjelpe sikkerhetspolitiet med å kontrollere og ødelegge dette arbeidet.¹⁰⁷ Banden oppholdt seg i Trondheim, men organisasjonen jobbet langs den norske kysten i Møre

¹⁰⁰ Pryser 2001: 180-181

¹⁰¹ Nøkleby 2003: 88-89

¹⁰² Pryser 2001: 254

¹⁰³ Riksadvokaten (48)1948: 22-23. Rinnan reiste til Trondheim etter at krigshandlingene i Trøndelag opphørte, og jobbet da hos Ernst Parow, som kjøpte inn biler for tyskerne. Gjennom ham kom Rinnan i kontakt med Stübs i det tyske etterretningsvesenet, og fra 27. juni 1940 arbeidet Rinnan for det tyske sikkerhetspolitiet.; Lind 2011: 20

¹⁰⁴ Bergfald 1978: 233-235

¹⁰⁵ Justis- og politidepartementet 1962: 205; Riksadvokaten (48)1948: 23

¹⁰⁶ Pryser 2001: 253; Lind 2011: 16

¹⁰⁷ Justis- og politidepartementet 1962: 205

og Romsdal, Trøndelag og i Nord-Norge.¹⁰⁸ På grunn av denne organisasjonen ble en rekke illegale aksjoner avslørt, for eksempel flyktningeruten fra Ålesund til England i det som er kjent som Ålesundsaken. Her ble 43 personer fanget og 19 av dem senere skutt som represalier.¹⁰⁹

Banden har i ettertid blitt kjent for å ha benyttet seg av metoden med «negative kontakter», en metode som ble utarbeidet i RSHA i Berlin.¹¹⁰ Dette ble gjennomført ved at agenter forsøkte å komme seg inn i ulike motstandsgrupper, eventuelt bygge opp en lignende organisasjon, for så å utgi seg for å være norske patrioter. Deretter ble nordmenn vervet til det de trodde var arbeid for hjemmefronten, men som i realiteten ble kontrollert av Rinnanbanden.¹¹¹ Rinnan selv begynte for eksempel å distribuere illegale aviser i og rundt Trondheim, for på denne måten å rekruttere norske patrioter til å delta i arbeidet før han anga disse til Gestapo i Trondheim mot betaling.¹¹² Denne metoden førte til at en rekke grupper og mennesker ble avslørt. Ved krigens slutt hevdet Rinnan at det var totalt 1795 norske patrioter, det vil si nordmenn som trodde de jobbet for hjemmefronten, som jobbet for ham.¹¹³ En annen metode var å bruke provokatører som fikk tak i opplysninger ved å utgi seg for å være noen andre, for eksempel ved å la seg fengsle med motstandsfolk, eller oppsøke familiemedlemmene til den arresterte og lokke ut opplysninger.¹¹⁴

Videre anvendte banden brutale torturmetoder under avhør. For eksempel kunne ofrene bli torturert med glødende jernstenger, kalde bad, negler som ble trukket, og andre torturmetoder som kunne pågå i flere timer og dager.¹¹⁵ Mange av Rinnanbandens ofre døde eller fikk varige skader, og Rinnanbanden ble etter krigen ansvarliggjort for 80 drap, ca. 100 tilfeller av grov tortur, og for at over 1000 nordmenn havnet i tysk fangenskap. Etter krigen ble medlemmene av Rinnanbanden dømt i Frostating lagmannsrett og av Høyesterett. Av disse ble 10 menn dømt til døden.¹¹⁶

¹⁰⁸ Hedemann 1966: 185

¹⁰⁹ Riksadvokaten (48)1948: 85

¹¹⁰ Pryser 2001: 205

¹¹¹ Nøkleby 2003: 88

¹¹² Hedemann 1966: 186

¹¹³ Andenæs 1979: 217-218

¹¹⁴ Andenæs 1979: 64

¹¹⁵ Nøkleby 2003: 65-66; Andenæs 1979: 216

¹¹⁶ Bergfald 1978: 233, 241

Rinnankvinnene

I alt deltok 13 kvinner i Rinnanbanden, og syv av dem ble dømt i den første rettssaken mot banden i 1946. Av disse syv kvinnene er det de seks kvinnene som er nevnt i Tabell 2 som redegjøres for i denne oppgaven. Disse seks kvinnene hadde ulike veier inn i banden, og det varierte også hvor lenge de forble medlemmer. I denne delen av oppgaven er det utarbeidet en kort oversikt over hvem disse kvinnene var, hva de gjorde i Rinnanbanden, og til slutt hvilken dom de fikk i landssvikoppgjøret. Beskrivelsene av de ulike kvinnene nedenfor er for det meste basert på gjengivelser av de opplysningene som kommer frem i Riksadvokatens meddelelsesblad, hvor dokumenter fra Lagmannsrettens og Høyesteretts behandling av rettssakene deres er gjengitt.

Ragnhild Strøm

Ragnhild Strøm var 25 år ved krigens utbrudd, hun var ugift og uten barn, og livnærte seg som sydame i Steinkjer. Den 1. september 1941 meldte Strøm seg inn i Nasjonal Samling, og dette medlemskapet beholdt hun helt til krigens slutt.¹¹⁷ Det var under Nasjonal Samlings juletreffest på Dahls Kafé i Steinkjer i 1942 at Strøm møtte Henry Rinnan for første gang. Noen dager senere reiste hun til Trondheim for å møte Rinnan. Hvordan dette møtet ble organisert ville ikke Strøm belyse under rettsaken.¹¹⁸ Da hun kom i kontakt med Rinnan, introduserte han seg selv som en representant for en norsk organisasjon underlagt Nasjonal Samling. Hun ble rekruttert til hans virke ettersom hun var en overbevist nasjonalsosialist, og oppgaven hennes bestod i å stoppe båttrafikken som gikk til England.¹¹⁹ Strøm skal ha blitt fortalt at denne transporten av mennesker i realiteten dreide seg om smugling av løslatte krigsfanger til England, noe som dermed måtte stoppes for å hindre tyske represalier mot sivilbefolkningen. Hvor vidt dette er riktig eller bare et forsøk på forsvar under rettsaken vites ikke, men lagmannsretten tok uansett ikke hensyn til dette.¹²⁰ Det var denne saken som ble kjent som *Ålesundsaken*, en sak som endte med arrestasjon og henrettelse av henholdsvis 43 og 19 nordmenn.¹²¹ Denne saken ble også tillagt mest tyngde av lagmannsretten. Hun jobbet stort sett som mellommann i *Ålesundsaken*, men ble likevel idømt tvangsarbeid på livstid av lagmannsretten på grunn de av de alvorlige følgene av denne saken.¹²² Strøm skal også ha jobbet som provokatør og spion, og hun forsøkte

¹¹⁷ Riksadvokaten (48)1948: 84

¹¹⁸ Arbeider-Avisa 6.05.1946: 6

¹¹⁹ Lind 2011: 18-19

¹²⁰ Riksadvokaten (48)1948: 86

¹²¹ Riksadvokaten (48)1948: 85

¹²² Riksadvokaten (48)1948: 87

angivelig også å komme seg ut av Rinnanbanden etter et halvt år. Dommen mot henne ble anket, og den ble så omgjort til 20 års tvangsarbeid av høyesterett.¹²³

Inga Lerfald

Inga Elvina Lerfald ble født i Sparbu, og var 19 år gammel da krigen brøt ut. Hun arbeidet som hushjelp og serveringsdame, og i mars 1942 begynte hun å jobbe for Rinnan. Hun møtte Rinnan hjemme hos Ragnhild Strøm i 1942, og ble først ansatt som kontordame og hushjelp. Etter hvert bedrev Lerfald også arbeid som kurer, spion og provokatør i Rinnanbanden, og ble værende i banden frem til kapitulasjonen. Fra 1943 arbeidet hun også som radiotelegrafist i det tyske sikkerhetspolitiet, og dette ble ansett som spesielt alvorlig av påtalemyndigheten under landssvikoppgjøret. Til tross for at hennes arbeid for sikkerhetspolitiet angivelig ikke var særlig nyttig for tyskerne var dette likevel hovedårsaken til at påtalemyndigheten ba om dødsstraff. Hun ble imidlertid dømt til livsvarig tvangsarbeid i lagmannsretten som i sin begrunnelse hevdet at hun hadde utført betydelig landssvik som betalt agent over flere år, men at hun ikke hadde kjennskap til at Rinnan bedrev tortur av sine fanger. Lagmannsretten mente også at det var «en viss avstand mellom hennes provokasjoner og de resultater Rinnan har oppnådd».¹²⁴ Hennes unge alder og det faktum at hun mistet sin mor som 12-åring ble også sett på som formildende omstendigheter.¹²⁵ Lagmannsrettens avgjørelse ble så anket av påtalemyndigheten som insisterte på dødsstraff, og av Lerfald selv som mente at lagmannsrettens dom var for streng. Begge disse ankene ble forkastet av høyesterett.¹²⁶

Kitty Grande

Kitty Margrete Grande (f. Sørensen) ble født i Strinda i 1919. Hun var datter av Olga Marie Sørensen, en av de andre kvinnene i Rinnanbanden. Ved utbruddet av krigen bar hun etternavnet Lorange, etter å ha giftet seg med «arkitekt Lorange» i 1938. Kitty Lorange sympatiserte med Nasjonal Samling og meldte seg inn i 1941. Hun var her aktiv i den lokale organisasjonen, og forble medlem frem til krigens slutt. I 1943 skilte hun seg fra Lorange og giftet seg på nytt i 1944 med Ivar Grande, Rinnans nestkommanderende.

¹²³ Riksadvokaten (48)1948: 19, 85

¹²⁴ Riksadvokaten (48)1948: 101

¹²⁵ Riksadvokaten (48)1948: 98-101

¹²⁶ Riksadvokaten (48)1948: 20

Det var gjennom Ivar Grande at Kitty hadde kommet i kontakt med Rinnan allerede i 1942. Som medlem av banden bedrev hun kurer-, spionasje- og provokatørarbeid, men var tilknyttet Rinnanbanden før denne begynte med sin torturvirksomhet. Grande var særlig involvert i det som ble kjent som Molde-saken: Sommeren 1942 klarte agenter i Rinnanbanden å vinne tiltro hos lokale nordmenn i Molde som drev med illegalt arbeid, og disse ble lurt til å samarbeide med Rinnan om å etablere en flyktningrute til Sverige. Flyktningene fikk beskjed om å henvende seg til en adresse i Trondheim som i realiteten var betjent av Kitty Grande under dekknavnet Gerd Engan. På denne måten fikk Rinnan kontroll over flyktningtrafikken, og han kunne også hente ut informasjon fra flyktningene.¹²⁷

Kitty Grande var bare medlem av Rinnanbanden frem til desember 1942 da hun ble arrestert av tyskerne og sendt til Grini og Ravensbrück. I 1943 ble hun løslatt, og var etter dette ikke tilknyttet Rinnanbanden. Det har også blitt påstått at Kitty Grande virket som provokatør under sitt opphold i Ravensbrück, og at dette også var grunnen til at oppholdet hennes ble så kort som det ble.¹²⁸ Ifølge lagmannsretten ble hun arrestert av tyskerne for å ha varslet to av Rinnans negative kontakter, noe som ble tolket formildende av dommerne. Lagmannsretten la også følgende formildende omstendigheter til grunn: «[...] hennes ungdom og tidligere ustraffethet. Det er dessuten grunn til å tro at hun har levet i et sterkt N.S.-preget miljø og har vært under innflytelse av sine to menn». Hun ble dømt til 20 års tvangsarbeid.¹²⁹

Karin Dillner Olsson

Karin Margrethe Dillner Olsson ble født i Trondheim i 1924, og var med dette den yngste kvinnen i Rinnanbanden. Hun var medlem av jentehirden, og fra 1939 var hun medlem i Nasjonal Samlings Ungdomsfylking (NSUF). Sommeren 1941 var hun i Tyskland for å delta på et NSUF-kurs, med politiske foredrag og idrettsaktivitet.¹³⁰ Siden ble hun medlem i NS, hvor hun ble værende helt til krigens slutt. Hun ble ansatt som kontordame og hushjelp for en av Rinnans kamuflerte virksomheter sommeren 1942, men skal først ha truffet Rinnan selv «noen tid senere». Ifølge lagmannsretten skal hun fra august 1942 ha blitt klar over Rinnans virksomhet, og hun jobbet frem til mars 1943 som spion og provokatør.¹³¹

¹²⁷ Riksadvokaten (48)1948: 27

¹²⁸ Pryser 2008: 180

¹²⁹ Riksadvokaten (48)1948: 95-98

¹³⁰ Lind 2011: 62

¹³¹ Riksadvokaten (48)1948: 122-125

Lagmannsretten bemerket at hun imidlertid nok ikke være særlig dyktig som provokatør, og at hun antagelig heller ikke fullt ut forstod hvilke konsekvenser dette hadde for de nordmennene som ble rammet. I dommen mot henne er det ikke bare hennes arbeid for Rinnan som ble lagt til grunn, men også hennes arbeid som telefonavlytter for statspolitiet. Retten tolket hennes unge alder og oppvekst i et nazistisk miljø som formildende omstendigheter, og hun ble dømt til 4 års tvangsarbeid.¹³²

Gunlaug Dundas

Gunlaug Julie Dundas ble født i Dverberg i 1923. Hun jobbet under store deler av krigen for tyske militære myndigheter og for statspolitiet. På grunn av sine oppvekst under svært trange kår ble hun ikke straffet for sitt arbeid for de tyske militære myndighetene, og retten mente at hun i realiteten ikke hadde noe annet valg. I løpet av den tiden hun var tilknyttet Rinnan var hun derimot til stede under forhør av motstandsmannen Sigurd Jensen Dahl, noe som hun ble straffet for. Dundas ble ikke tilknyttet Rinnan før i desember 1944. Ifølge lagmannsretten ble hun aldri medlem av Rinnanbanden, men som Rinnans elskerinne måtte hun likevel være klar over hva han bedrev. Hun var i tiden frem til kapitulasjonen til stede under flere av Rinnans forhør. Hun ble dømt til 2 år og 6 måneders tvangsarbeid.¹³³

Solveig Kleve

Solveig Kleve kom fra Molde og var 28 år ved krigens utbrudd, og hadde et barn utenfor ekteskap med en engelskmann.¹³⁴ Kleve drev i 1942 med illegalt arbeid i form av distribusjon av illegale aviser, og kom i kontakt med Rinnan og noen av hans menn som ga inntrykk av at de også arbeidet for motstandsbevegelsen. Kleve ble så i 1942 rekruttert til å arbeide for Rinnan, en mann hun da trodde arbeidet mot tyskerne. I samarbeid med Rinnan arresterte tyskerne henne i 1943 med hensikt å forsterke troen på at hun og Rinnan faktisk drev med motstandsarbeid. Etter avtale med Rinnan tilbudte tyskerne henne jobb for sikkerhetspolitiet, og dette takket hun ja til med hensikt å fungere som dobbeltagent for Rinnan som hun fortsatt trodde at var en motstandsmann.

Etter hvert endte hun opp som en slags husholderske og kontordame hos Rinnan, og hun ble siden involvert i et forhold med ham. Da hun omsider oppdaget Rinnans egentlige arbeid, klarte

¹³² Riksadvokaten (48)1948: 122-125

¹³³ Riksadvokaten (48)1948: 198-201

¹³⁴ Lind 2011: 74

hun etter egen forklaring ikke å komme seg ut av banden. I lagmannsretten ble hun i stor grad trodd på dette, men retten mente at hun med større innsats antagelig kunne ha klart å flykte. Retten mente også at hun ikke hadde vist noen tegn til avsky overfor Rinnan, noe forholdet til ham viste: «Retten antar derfor at hennes erotiske forhold til Rinnan i forbindelse med den relativt gode lønn hun har oppebåret i hans tjeneste har veiet sterkere da hun fortsatte arbeidet, enn frykten for represalier fra hans side, hvis hun sluttet.»¹³⁵ Kleve meldte seg også inn i NS rundt sårskiftet 1943-1944, og ble værende medlem helt til krigens slutt. Dette var visstnok under oppfordring fra Rinnan, og hun skal ha vært et passivt medlem. Hun ble av lagmannsretten dømt til tvangsarbeid i åtte år.¹³⁶

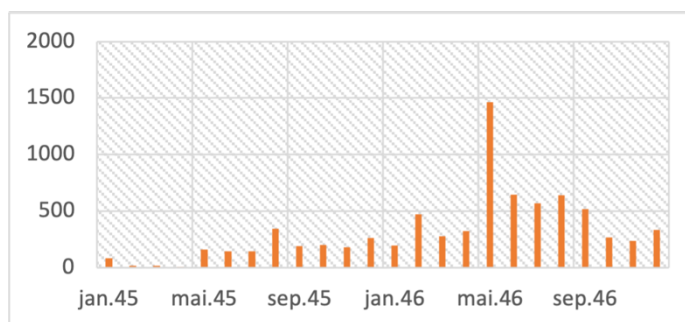
¹³⁵ Riksadvokaten (48)1948: 164

¹³⁶ Riksadvokaten (48)1948: 160-164

Kapittel 3: Fremstillingen av Rinnankvinnene i Trondheimsaviser

Etter krigens slutt var gleden stor blant den norske befolkningen, men det var også et stort behov for å forfølge og straffe dem som hadde sviktet landet under okkupasjonen. Rinnanbanden, som forårsaket mye elendighet for den norske befolkningen, var en slik gruppe som hadde sviktet nasjonen. «Det uhyggeligste kapittel i norsk kriminalhistorie rulles opp», var overskriften til Adresseavisen 18. februar 1946 i forbindelse med offentliggjøring av tiltalebeslutningen mot Rinnanbanden.¹³⁷ Rettssaken mot Rinnanbanden startet 30. april 1946 i Frostating lagmannsrett. Da ble 30 medlemmer av banden – de mest alvorlige tilfellene – stilt for retten. Rettssaken, som i Dagsavisen ble kaldt «Nordens Nürnberg-sak», vakte stor interesse, både blant norske og utenlandske journalister og folk flest.¹³⁸ «Tredve bandemedlemmer ført parvis lenket fra fengslene til rettssalen, mens hundreder betraktet dem» skrev Arbeider-Avisa etter rettssakens første dag.¹³⁹

I perioden mens rettssaken pågikk var dette den dominerende nyhetssaken i Trondheimsavisene. Figur 1 viser hvordan omtalen av Rinnan i nasjonale aviser skjøt i været da rettssaken startet, og leserne fikk daglige oppdateringer fra rettssaken. Avisene formidlet nyheter fra rettsaken hver

Figur 1: Antall treff i norske aviser på "Rinnan" (1945-1946). Kilde: nb.no, hentet 3. mai 2022.

eneste dag i form av fotografier og karikaturer, referater fra samtaler mellom aktor, vitner og tiltalte, samt journalistens egne skildringer og stemningsrapporter. Svært mye informasjon fra saken ble referert i detalj i avisene, og det var altså ikke bare enkle notiser leserne fikk servert. Leserne fikk gjennom avisene et relativt detaljert innblikk i de sakene som ble behandlet, og mye av dette hadde nok vært ukjent for folk flest før rettssaken startet.

I de undersøkte avisene har de kvinnelige medlemmene av banden blitt viet mye plass, og jeg skal i dette kapitlet redegjøre for og analysere hvordan kvinnene ble fremstilt. Analysen bygger på de avisartikler og leserinnlegg som er publisert i de aktuelle avisene mens rettssaken

¹³⁷ Adresseavisen 18.02.1946: 1

¹³⁸ Dagsavisen 21.09.1946: 1. Avisen omtaler saken som «Nordens Nürnberg-sak», og viser til at dette er et innarbeidet kallenavn; Ny Tid 29.04.1946: 1. Omtaler også saken som «den lille Nürnberg-prosessen».

¹³⁹ Arbeider-Avisa 01.05.1946: 1

pågikk. Mesteparten av innholdet i avisene er helt klart det som må sies å være relativt objektive referater fra rettsaken uten spesielt ladet språk, og mye plass er viet til å gjengi replikkvekslinger mellom påtalemyndigheter, siktede og vitner. I det store og det hele er det et omfattende materiale å skulle gjengi, og derfor vil jeg fokusere på en del typiske fenomener som gjorde seg synlige under gjennomgangen av kildematerialet. Jeg vil blant annet drøfte Rinnankvinnenes fremstilling som en egen gruppe innad i Rinnanbanden, og hvordan kvinnene ble brukt i overskrifter, fotografier og karikaturer. Jeg vil også drøfte hvordan enkelte kvinner i banden ble portrettert og fremstilt.

I gjennomgangen av avisene har jeg fokusert på fremstillingen av kvinnene, men jeg vil også trekke inn eksempler på de øvrige bandemedlemmenes omtale der dette er hensiktsmessig for å illustrere forskjellene. Til slutt vil jeg avslutte med en samlet overordnet konklusjon. I den påfølgende gjennomgangen er det benyttet sitater fra avisene, og disse har jeg valgt å gjengi ordrett. En del åpenbare skrivefeil er derfor også inkludert i disse.

Avisoverskrifter og fotografier: Rinnankvinner som nyhetsfenomen

Etter rettssakens første dag var store deler av forsiden til Adresseavisen viet til Rinnanrettssaken, og avisens forside var prydet med et bilde av hele banden i tiltaleboksen.¹⁴⁰ I tillegg var tre momenter fremhevet: Et par bilder av bandelederen Rinnan selv, et bilde av Trondheims Gestapo-sjef Flesch, samt et bilde av Kitty Grande og Inga Lurfald som tilsynelatende koste seg i rettssalen. «De kvinnelige angivere frekke og utfordrende. Demonstrerer flotte frisyre og uklanderlig makeup», lød en av overskriftene, mens det under overskriften «Nyondulert?» ble sagt at Kitty Grande og Inga Lurfald «så ut som om de var kommet direkte fra frisøren, og de vakte forstemmende oppsikt ved sin frekke og utfordrende oppførsel. Det var omtrent som om dette skulle være teater som nettopp passet for dem. «Make up» og tilsynelatende vel til mote smilte utfordrende til publikum og presse og la tydelig vekt på å ta seg ut». Som denne avisforsiden illustrerer var kvinnene i Rinnanbanden i det hele tatt mye omtalt i avisene, både i form av fotografier og overskrifter. En del fotografier av de tiltalte ble trykket i avisene, særlig de første dagene etter rettssakens start.¹⁴¹ Her var særlig de to kvinnene Kitty Grande og Inga

¹⁴⁰ Adresseavisen 01.05.1946: 1

¹⁴¹ Adresseavisen 03.05.1946; Dagsavisen 02.05.1946; Arbeider-Avisa 03.05.1946; Adresseavisen 03.05.1946; Arbeider-Avisa 04.05.1946

Lerfald populære motiver for avisene å trykke. Til tross for at de to kvinnene ikke hadde drevet med forhør, tortur eller drap, slik mange av de mannlige medlemmene av banden hadde, ble likevel disse ofte brukt. At de to fremstod som søte, unge forbryterkvinner var opplagt noe som ble vurdert til å ha svært stor interesse for leserne.

Kvinnene ble videre påfallende ofte brukt i overskrifter og deloverskrifter i avisene, også over innlegg der de ikke representerte hovedinnholdet i saken. Et typisk trekk ved avisenes bruk av overskrifter er at kvinnene ble forsøkt løftet frem. Sitatet under viser et eksempel der Inga Lerfald ble omtalt som «Ei fin lita snelle» av et vitne som forklarte seg. Dermed ble også overskriften dette, til tross for at dette må sies å være lite dekkende for innholdet i avsnittet.

Inga Lerfald - «Ei fin lita snelle!»

Blikkenslager Odin Høvik forklarer så om hvordan han ble narret inn i Rinnans «negative spill». På en kafe kom en mann og satte seg ved bordet hans. Utgav seg for ekte jøssing. Han ville ha tiltalte til å være behjelpelig. Mannen, som kalte seg «Per», viste fram et illegalt skrift, og de gikk ut. Bak et skur kom det i stand en konferanse. Vitnet peker først ut Karlsen som annen, men kommer så til at det må ha vært Ålberg. Det Ålberg særlig ønsket var å få vite om det kunne være et sted i Rørvik, hvor våpen kunne skjules. Før de skilte sa «Per» at neste gang skulle det komme en frøken - «ei fin lita snelle». Vitnet gransker på ny tiltaleboksen og peker ut Inga Lerfald. Hun kom også og hilste fra «Per», og hun skulle vite om vitnet hadde funnet våpen. Det later til at vitnet er blitt overrent av Rinnans agenter. Etter frk. Lerfald kom en som kalte seg «Bjørn» og endelig en dame som sa hun var halvt svenske – Karin Dillner Olsson. Henne ble vitnet en smule mistenksom over, idet han hørte at hun hadde fløyet med tyskere ute på øyene. – Du språka med tyskerne du, sa jeg til henne. – Ja, hun måtte gjøre det, sa hun, for hun spionerte.¹⁴²

I sitatet er det tydelig at Lerfalds utseende og hennes kjønn ble trukket frem som en nyhetssak. Videre, da aktor la ned påstand om dødsstraff for 17 av medlemmene i banden var Inga Lerfald eneste kvinne. Et bilde av henne ble da brukt som illustrasjon på forsiden.¹⁴³ At kvinnene i banden i så stor grad ble brukt til illustrasjoner og overskrifter vitner om at avisene anså disse kvinnene for å ha høy nyhetsverdi. Mye av omtalen til kvinnene bærer preg av at det var nokså spektakulært med de kvinnelige tiltalte, og at disse kvinnene brøt med de forventningene folk hadde til hva de tiltalte i en slik sak skulle være: Menn var soldater, drapsmenn, torturister og forbrytere – pene unge damer var det ikke. At de var nettopp kvinner ble hyppig påpekt av journalistene, og man finner tydelig et mønster der de mannlige angiverne var angivere, mens de kvinnelige angiverne var nettopp *kvinnelige angivere*.

¹⁴² Adresseavisen 17.05.1946: 4

¹⁴³ Arbeider-Avisa 17.08.1946: 1

Basert på dette virker det dermed tydelig at kvinnene i Rinnanbanden på en eller flere måter brøt med de forventningene samfunnet hadde til dem som kvinner. På den ene siden handlet dette om hvor uvanlig det var med kvinner som deltok i den typen arbeid som Rinnankvinnene gjorde. Rinnanbanden var kjent for å ha vært brutal, og at de unge kvinnene i Rinnanbanden var assosiert med dette kolliderte med et bilde av kvinner som et mer moralsk, eller i alle fall mildere, kjønn. Denne observasjonen samsvarer med konklusjoner i forskningslitteraturen om at det var større forventninger til at det kvinnelige kjønn skulle være mer dydig og uskyldig.¹⁴⁴ At fotografier av Grande og Lerfald ble trukket frem var også et uttrykk for nettopp dette da de ikke så ut som farlige forbrytere – de var ikke påfallende maskuline eller røffe i sin fremtoning, men tvert imot feminine og tilsynelatende uskyldige unge kvinner. En annen faktor som spilte inn, er at kvinnene i Rinnanbanden også brøt med de forventningene man hadde til hvordan en kvinne skulle livnære seg. Dette samsvarer med Kari Melbys forklaring om at kvinner som ikke var hjemmeværende husmødre eller knyttet til familien var i seg selv et brudd på forventningene til dem, enten de var gifte kvinner som egentlig skulle ha underordnet seg familieinteressene, eller ugifte kvinner som dermed indirekte ikke ønsket å underordne seg.¹⁴⁵ Videre var det også uhørt at de faktisk tjente sine egne penger på den måten de gjorde – gjennom angiveri og landssvik. I sum var de kvinnelige Rinnanmedlemmene et nyhetsfenomen i seg selv, nettopp i kraft av at de var kvinner.

Tegninger og karikaturer

Selv om avisenes forsider benyttet seg av fotografier tatt under rettssaken ble de fleste sakene i avisene illustrert ved hjelp av karikaturtegninger. Disse karikaturene var varierte, både i stil og i grad av detaljer, og i hvilken grad de fremstod som objektive eller sterkt karikerte fremstillinger av motivene. Karikaturer kan imidlertid være en god kilde til innsyn i den offentlige mening på et bestemt tidspunkt, og derfor er det interessant å se på hvordan avisene benyttet seg av karikaturer i deknningen av rettssaken. Innholdet i en avis, herunder også karikaturer, har blitt godkjent av avisens redaktør, og det er derfor grunn til å anta at karikaturene ville finne klangbunn hos leserne. Videre kjennetegnes karikaturer av overdrivelse og ironi, noe som også kommer frem i karikaturene av Rinnanbanden.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Warring 1994: 199; Blom 1992: 420

¹⁴⁵ Blom & Sogner 2005: 329

¹⁴⁶ Lund 2020: 156

Det er en tydelig trend i de karikaturene som ble gitt av de tiltalte i saken, av både kvinnene og mennene, at de gjerne ble tegnet svært ufordelaktig. Rinnan selv var i en særstilling; både som hovedperson i rettsaken og som den klart best kjente av de tiltalte ble han viet mye plass. Hans karakteristiske utseende gjorde ham dessuten godt egnet for karikaturtegnere.¹⁴⁷ Når det gjelder de øvrige tiltalte ble disse gjerne tegnet ufordelaktig, men det var klare kjønnsforskjeller. Mennene ble gjerne tegnet som skumle, skurkaktige banditt-karakterer, der deres fysiske karakteristikk ble overdrevet i denne retning.¹⁴⁸ Kvinnene, derimot, ble gjerne tegnet basert på sitt utseende, uten at det er noen entydig vinkling som går igjen. I enkelte tilfeller ble de tegnet som forfengelige, dumme og uvitende,¹⁴⁹ mens de i andre tilfeller ble gjort styggere med grove og maskuline trekk.¹⁵⁰ Olga Marie Sørensen – den klart eldste av de kvinnelige tiltalte – ble for det meste karikert i retning av «stygg, gammel kone».¹⁵¹ Som nevnt tidligere trykket avisene også mange fotografier av de tiltalte, og disse viser at karikaturene ikke var særlig dekkende representasjoner. Fotografiene viser i stor grad pene og fotogene unge kvinner som ofte fremstår som både vennlige og trivelige, noe som ikke samsvarer med måten de ble beskrevet eller karikert på. Med fotografiene som utgangspunkt er det dessuten svært vanskelig å kjenne igjen hvem som faktisk ble karikert i de ulike tegningene uten å lese bildeteksten. Karikaturene var svært dårlig egnet til å gjengi scener fra rettssaken presist, og dette var derfor heller ikke karikaturenes funksjon. Med unntak av Rinnan selv er dette for øvrig noe som gjelder for karikaturene av både kvinnene og mennene.

Røde Kitty – Avisene som skapere av virkelighet

Kitty Grande var blant de kvinnene som fikk klart mest oppmerksomhet i avisene, og med unntak av Rinnan selv var det få andre bandemedlemmer som ble så grundig omtalt. Kitty Grande var som nevnt tidligere delaktig i Molde-saken, og var tydelig sterkt mislikt blant journalistene. Omtalen av Grande er spesiell på to måter. På den ene siden var avisene svært opptatt av hennes ytre, en oppmerksomhet som hun i noen grad delte med Inga Lurfald og Gunlaug Dundas. Grande ble av avisene fremstilt som en selvopptatt og selvsikker, frekk og flørtete dame. Hennes røde hår var et fysisk trekk som avisene gjerne ønsket å trekke frem, og

¹⁴⁷ Nidaros 01.05.1946: 1

¹⁴⁸ Adresseavisen 14.05.1946: 1; Adresseavisen 16.05.1946: 1; Nidaros 28.05.1946: 8; Adresseavisen 22.05.1946: 1; Adresseavisen 03.05.1946: 1; Nidaros 08.05.1946: 6; Nidaros 13.06.1946: 8

¹⁴⁹ Adresseavisen 03.05.1946: 1; Nidaros 08.05.1946: 6; Adresseavisen 13.05.1946: 1; Nidaros 09.05.1946: 1; Adresseavisen 21.05.1946: 1

¹⁵⁰ Nidaros 07.05.1946: 1; Adresseavisen 03.05.1946: 1; Nidaros 04.05.1946: 1; Nidaros 22.05.1946: 1

¹⁵¹ Nidaros 10.05.1946: 6; Adresseavisen 14.05.1946: 4; Nidaros 16.05.1946: 1

hun ble referert til som «Rødhårede Kitty» eller bare «Røde Kitty».¹⁵² Denne fascinasjonen av hennes røde hår kan til tider fremstå som et forsøk på å forsterke bildet av henne som «frekk og freidig»¹⁵³. Det var en seksuell undertone i skildringene av henne, som om hun var frempå, selvsikker og løssluppen, og hun ble fremstilt som alt annet en anonym og livløs.

Samtidig ble Kitty Grande også fremstilt som kald og kynisk, og som en følelseløs kvinne med et hardt ytre.¹⁵⁴ Allerede etter rettssakens første dag slo Adresseavisen fast at Grande og Lurfald var «kalde, kyniske og velstelte»¹⁵⁵, og avisen skrev videre et innlegg om Grande:

«Den norske Irma Greese»

Kitty Grande har åpenbart lagt vekt på å ta seg ut. Hun møter i sin elegante, nylagte røde frisyre og poserer sammen med sin sidekamerat Inga Lurfald for fotografen smilende og utfordrende. Hun påkaller stadig oppmerksomheten og later til å nyte situasjonen. «Der har vi nok den norske Irma Grese,» sa en svensk journalist.¹⁵⁶

Irma Grese var en kvinnelig fangevokter i konsentrasjonsleirene Auschwitz, Birkenau, Ravenbrück og Bergen-Belsen, hvor hun blant annet bidro med utvelgelse av fanger til gasskamrene. I Auschwitz valgte hun også ut fanger til Dr. Josef Mengele. Irma Grese var bare 22 år gammel da hun ble henrettet etter krigen, og hun fikk kallenavn som «the bitch of Belsen» og «the beautiful beast» på grunn av sitt utseende og sin svært brutale behandling av fanger. Hun mishandlet og pisket fangene, og lurte fanger til å bryte regler de ikke forstod slik at de ble skutt av vaktene. Helena Kopper, en tidligere fange, fortalte at Grese alene var ansvarlig for minst 30 dødsfall om dagen. Hennes utseende gjorde også at fangene hadde vanskelig for å tro at hun kunne være så brutal som hun var.¹⁵⁷ Sammenligningen med Irma Grese er interessant fordi man på dette tidspunktet ikke kjente til Kitty Grandes gjerninger i Rinnanbanden i detalj, utover det som kom frem av tiltalebeslutningen. Likevel ble det antydning at Kitty Grande hadde begått lovbrudd som var sammenlignbare med Irma Grese, og at hun dermed også var den samme typen kvinne – vakker, men kynisk og brutal.

¹⁵² Dagsavisen 01.05.1946: 1; Arbeider-Avisa 09.05.1946: 6; Ny Tid 19.08.1946: 3; Arbeider-Avisa 08.05.1946: 6; Ny Tid 18.05.1946: 1

¹⁵³ Nidaros 01.05.1946: 1

¹⁵⁴ Adresseavisen 01.05.1946: 1

¹⁵⁵ Adresseavisen 01.05.1946: 1

¹⁵⁶ Adresseavisen 01.05.1946: 4

¹⁵⁷ McKale 2012: 36-37, 40-46

Videre ble hennes rolle som mor også et tema i avisenes dekning av saken. Den 9. mai 1946 forklarte Kitty Grande seg om sitt opphold i en tysk konsentrasjonsleir. Etter hennes sønns dødsfall ble hun løslatt og fikk returnere til Norge, og skildringen av henne fra rettssaken ga inntrykk av en sterkt beveget tiltalt: «Under hele denne beretning er Kitty Grande sterkt beveget og smågråtende forteller hun til slutt at hun ble frigitt i midten av august 1943 på grunn av hennes barns død». ¹⁵⁸ Den 21. mai trykket Dagsavisa et innlegg med referanse til hennes tidligere forklaring om dødsfallet til hennes sønn:

Kitty Grande – egoistisk, mann-folkgal og fullstendig amoralsk.

Intervju om hennes meritter i Sverige.

Leserne vil sikkert huske at Kitty Grande brast i gråt da hun fortalte om sin lille sønn som var avgått ved døden mens hun satt fengslet i Tyskland. Dette lille intermezzo kunne tyde på at selv en kvinne som Kitty Grande, hadde en smule morsfølelse. Den svenske avis Expressen kan midlertidig fortelle noe annet. Kitty Grande bodde nemlig i en tid av sitt første ekteskap i Sverige, og Expressen har hatt et intervju med en av hennes naboer, fru Duwfa, som med omsyn til barnet uttaler: «Kitty brydde seg aldri om gutten. Han fikk ofte ligge å skrike flere timer et ett kjø, og det hendte også ofte at hun gikk ut og ble borte i flere timer, og bare lot ham ligge der helt alene.» En gang var gutten helt blå i ansiktet da fru Duwfa kom inn i leiligheten. Kitty Grande hadde da vært borte fra gutten i fire timer. Fru Duwfa uttalte til slutt: «Ja slik var hun – egoistisk, mann-folkgal og absolutt amoralsk.» Vi ber bare leserne være oppmerksom på denne karakteristikken, for det kunne jo henne at Kitty Grande ennå en gang vil forsøke å gjøre seg bedre enn hun er. ¹⁵⁹

I dette utdraget er det tydelig at Kittys rolle som mor ble kritisert, og avisen fortalte her om en kvinne som skal ha vært mer opptatt av seg selv og med å omgås menn enn å ta vare på sin sønn. Avslutningsvis ba avisen også sine lesere være oppmerksomme på denne karakteristikken, «for det kunne jo henne at Kitty Grande ennå en gang vil forsøke å gjøre seg bedre enn hun er». Her gikk altså Dagsavisa inn for å rette opp det de anså for å være et for godt inntrykk av Kitty hos leserne, og det var hennes rolle som en omtenkssom mor de ville tilbakevise. En slik kritikk av andre medlemmer av bandens rolle som fedre var ikke å finne i de utvalgte avisene. At Grande forsømte sine plikter som mor og husmor, og at hun i stedet angivelig hadde mye omgang med menn kan ses på som et klart brudd på datidens forventinger til kvinner. Grandes opphold i en konsentrasjonsleir var heller ikke nok til å gi henne noen mildere omtale i avisene, og det ble også antydnet at hun på kynisk vis brukte dette til sin fordel i rettssaken. ¹⁶⁰ I et intervju med en tidligere medfange ble det også antydnet at Kitty hadde vært spion i Ravensbrück, og at hun visstnok hadde det mye bedre enn sine medfanger. ¹⁶¹ Ved et annet tilfelle formidlet Dagsavisa et rykte, som de mente å ha fått bekreftet gjennom «en

¹⁵⁸ Arbeider-Avisa 09.05.1946: 6

¹⁵⁹ Dagsavisa 21.05.1946: 4

¹⁶⁰ Nidaros 20.07.1946: 9

¹⁶¹ Adresseavisen 04.06.1946: 4. Innlegg med overskrift «Var Kitty Grande spion i Ravensbrück?»

pålitelig mann som hadde fulgt begivenhetenes gang», om at Kitty grande hadde giftet seg for tredje gang med en tysk lege kort tid før kapitulasjonen. Avisen så det ikke som «usannsynlig at [kilden] kan ha rett i sin antagelse», og trykket basert på dette saken for sine lesere.¹⁶² Avisene ønsket tydelig å stille Grande i dårligst mulig lys ved å kritisere hennes mangler som kvinne.

Gjennom sine skildringer skapte avisene helt tydelig et bilde av Kitty Grande som en kald og kynisk, men også en slu og flørtete kvinne. Da det kom frem at Kitty Grande hadde bedt SD om pensjon på 1700 kr etter at hennes mann, Ivar Grande, døde ble dette også slått stort opp i overskriftene: «Kitty Grande lot seg ikke «avspise» med 500 kroner pr. måned i pensjon av S.D.»¹⁶³ og «Etter fangenskapet arbeidet hun ikke for SD, men ville ha 1700 kroner pr. måned i underhold!».¹⁶⁴ Avisene gikk også langt i å forsøke å nyansere eller korrigere det de mente var et for godt bilde av Kitty gjennom å publisere saker som for det meste baserte seg på rykter og udokumenterte påstander hentet fra enkeltkilder, som i noen tilfeller også var anonyme. Avisene var i disse tilfellene tydelig ute etter å forme allmenhetens oppfatning av Grande, noe de ved en anledning selv også skrev i klartekst. Avisenes fremstilling av Grande var helt klart kjønnet da de fokuserte på hvordan hun brøt forventninger knyttet til kvinner – hun var en dårlig mor ute av stand til å ta vare på sin sønn, hun var «mannfolkgal» og grådig, og hun hadde vært gift flere ganger.

«Pus» Dundas og «Tysktøsen» Olsson

Fra desember 1944 til mai 1945 var Gunnlaug Dundas Rinnans elskerinne, og hun ble av Rinnan gitt kallenavnet «Pus».¹⁶⁵ Da hun skulle omtales av avisene under rettssaken var det nesten uten unntak som nettopp dette, enten det var Gunnlaug «Pus» Dundas, «Pus» Dundas eller bare «Pus». At hun var Rinnans elskerinne, var også godt kjent og noe som ble påpekt: «Rinnan var svak for «Pus»»¹⁶⁶. Etter rettssakens tredje dag hadde Adresseavisen et bilde av Dundas på forsiden, med følgende undertekst: «Kjelenavnet står godt til både utseende – og karriere som bandeførerens spesielle venninne».¹⁶⁷ At Dundas var den rake motsetning til Rinnan selv gjorde antagelig forholdet desto mer interessant, og som Lind påpeker var de to en

¹⁶² Dagsavisen 03.06.1946: 5. Innlegg med overskrift «Har Kitty vært gift med en tysk lege?»

¹⁶³ Arbeider-Avisa 20.07.1946: 1

¹⁶⁴ Adresseavisen, 20.07.1946: 3

¹⁶⁵ Sivertsen 1995: 73

¹⁶⁶ Dagsavisen, 27.06.1946: 1

¹⁶⁷ Adresseavisen 03.05.1946: 1

slags variant av skjønnheten og udyret.¹⁶⁸ Adresseavisen skrev videre at «Lille Pus Dundas, bandeførerens elskerinne, virker søt og merkelig uskyldig i selskapet».¹⁶⁹ Når Rinnan brøt inn under aktors utspørring av Dundas skrev Arbeider-Avisa at «rovdyret forsvarer sin make».¹⁷⁰

Foruten å være opptatt av hennes kallenavn ble Gunlaug Dundas fremstilt som en nokså frekk og nesevis kvinne, eller «jentunge» som Adresseavisens journalist så henne som, til tross for at hun var 23 år gammel:

Gunlaug Dundas er heller ikke av dem som føler seg trykket av tiltalens alvor. Hun behandler retten som luft, svarer med overlegen sikkerhet, og gir ved et par anledninger lagmannen så stramme og infame svar, at det er beundringsverdig at han ikke setter jentungen på plass.¹⁷¹

Hun ble også sagt å ha et «Mona Lisa-smil» og «barneøyne».¹⁷² I Adresseavisen kunne leserne også lese at Dundas skal ha vært svært overlegen og selvgod, som med sine «lyse lokker» ikke ofret Rinnan et blick:

Bare i få tilfelle var [Rinnan] dypt alvorlig. Et av disse tilfellene var da hans siste kjærlighet, Gunlaug Dundas, gjorde sine bemerkninger til tiltale-punktene. Da hang øynene hans hele tiden ved det ble ansiktet og de lyse lokkene, mens hun på sin side overhodet ikke ofret ham et blick For øvrig opptrådte [Dundas] mest arrogant av samtlige 11 hvis synderegister ble gjennomgått i går, og i et par tilfelle svarte hun så direkte uforskammet at det burde ha innbrakt henne en skarp korreks. – Erklærer De Dem skyldig? – spør lagmann Nissen til slutt. – Det ønsker jeg ikke uttale meg om. – svarer hun med nesen i sky og en mine som om hun avferdiget et påtrengende bekjentskap en natt på gaten.¹⁷³

Fremstillingen av Dundas var svært kjønnnet, og hun ble først og fremst beskrevet som overlegen, frekk og nesevis. «Den impertinente lille Dundassen», skrev Adresseavisen.¹⁷⁴ Karakteristikken og fremstillingen av Dundas var i det hele tatt preget av at hun først og fremst var Rinnans elskerinne, at hun var både løsmunnet og tankeløs, og at hun egentlig ikke hadde noen andre egenskaper enn dette. Dundas levde ikke opp til forventningene om en dydig kvinne, og hun innordnet seg heller ikke slik hun skulle. På den ene siden ble hennes kallenavn «Pus» trukket frem som den rake motsetningen til Rinnan selv, men også fordi det var med på å skape et bilde av henne som nettopp en ung og overlegen kvinne som ikke viste respekt for retten. Med de seksuelle undertonene i kallenavnet «Pus», at hun var Rinnans elskerinne, og at hun

¹⁶⁸ Lind 2011: 263

¹⁶⁹ Adresseavisen 01.05.1946: 4

¹⁷⁰ Arbeider-Avisa 04.05.1946: 5

¹⁷¹ Adresseavisen 02.05.1946: 4

¹⁷² Adresseavisen 19.08.1946: 6

¹⁷³ Adresseavisen 02.05.1946: 1

¹⁷⁴ Adresseavisen 07.05.1946: 3

var nesevis og et uoppdragent jentebarn skapte avisene et bilde av en kvinne som verken var sømmelig eller moralsk.

Karin Dillner Olsson ble også fremstilt som en frekk og freidig kvinne, selv om grunnlaget for konstruksjonen av dette bildet av henne, altså antall saker der hun er omtalt, er en del mindre enn for Dundas. Da Olsson skulle svare på spørsmål fra lagmannen under rettssaken 7. mai kom hun til å insinuere at vitnene som omtalte henne var så samstemte i sine utsagn at de måtte ha snakket sammen på forhånd. Dette ble slått stort opp i både Dagsavisa, Nidaros og Adresseavisen i sine påfølgende utgaver, og at hun fikk en solid «korreks» fra lagmannen var ifølge Adresseavisen helt på sin plass: «Overfor en slik nesvishet brister selv lagmann Nissens eksemplariske tålmodighet, og han gir den impertinente tysktøsen en korreks som hun forhåpentligvis vil minnes når hun neste gang føler trang til insinuasjoner.»¹⁷⁵

I denne skildringen av saken ble hun karakterisert som «impertinent tysktøs», og dette illustrerer den statusen Olsson fikk i løpet av rettssaken. Dagsavisa skrev at «[frk. Olsson] lot kjødet gå over opptuktelsen og tok opp sin gamle vane, nemlig å spasere med tyskerne.»¹⁷⁶ Ikke bare tok hun altså opp det som angivelig var hennes gamle vaner som tyskertøs, men «hun falt for fristelsen».¹⁷⁷ Nidaros fortalte videre at Olsson «falt imidlertid i den fristelse tyske soldater hadde betydd for henne. Hun ble sett i følge med soldater, og det vakte mistanke.»¹⁷⁸ Hun ble altså fremstilt som en tyskertøs, med alle de assosiasjoner og fordommer dette begrepet innebar, men også som at hun ikke klarte å styre seg. Dette inntrykket ble forsterket av at lignende historier dukket opp i rettssaken en uke senere, og hun falt angivelig for fristelsen nok en gang. Samtidig var hun selv også åpen om at hun faktisk hadde mye omgang med tyske soldater.¹⁷⁹ Avisene skapte et bilde av Olsson som en uheldredelig tyskertøs som stadig spolerte sine oppdrag på grunn av dette. Videre påpekte Nidaros at hun ikke var alene på oppdrag, og Aksel Mære, en av de andre tiltalte, «søkte straks å redde damens ære på best mulig måte.»¹⁸⁰ Her ble det insinuert at hun var heldig som kunne bli reddet ut av fristelsen, og Mære, som selv ble dømt til døden for sitt landssvik,¹⁸¹ fikk æren for å ha reddet Olsson ut av situasjonen. At Mære ble fremstilt som den hederlige mannen i historien illustrerer hvor stort svik man mente at

¹⁷⁵ Adresseavisen 09.05.1946: 1

¹⁷⁶ Dagsavisa 03.05.1946: 4

¹⁷⁷ Nidaros 03.05.1946: 6

¹⁷⁸ Nidaros 03.05.1946: 6

¹⁷⁹ Adresseavisen 13.05.1946: 4

¹⁸⁰ Nidaros 03.05.1946: 6

¹⁸¹ Riksadvokaten (48)1948: 3

tyskerjentene hadde begått. I motsetning til Dundas ble Olsson også fremstilt som dum: «Jeg er ikke akkurat intelligent, svarer [Olsson] på et av lagmannens spørsmål, og det er da også det inntrykk man får av hennes forklaring, selv om hennes freidige opptreden ikke akkurat stiller henne i det beste lys.»¹⁸²

Både Dundas og Olsson ble fremstilt som tyskerjenter på hver sin måte. Dundas var på sin side ikke sammen med tyske soldater, men hun var Rinnans elskerinne og dermed også en kvinne som hadde valgt å innlede et forhold med en representant for okkupasjonsmakten. Olsson hadde derimot hatt mye omgang med tyske soldater, noe avisene fokuserte på når anledningen bød seg. At avisene brukte begrepet «tysktøs» var i seg selv en svært ladet måte å omtale Olsson på. Da rettsaken pågikk i mai 1946 var det et år siden frigjøringen, og man visste godt hva slags behandling tyskerjentene ble utsatt for utenfor det juridiske systemet.¹⁸³ Ved å bruke dette begrepet for å beskrive Olsson ble hun dermed også tillagt alle de fordommer som fulgte med. Tyskerjentene ble ofte fremstilt som tankeløse, naive og dumme, og de ble på denne måten distansert fra «gode nordmenn».¹⁸⁴ Fremstillingen av dem på denne måten var da også en måte å ufarliggjøre dem på – det etterlatte inntrykket av Olsson etter å ha lest avisenes omtale av henne er at hun nettopp var en naiv og tankeløs kvinne som valgte tyskerne fremfor nordmennene, men at hun heller ikke var noe stort tap for norske menn. Gunlaug Dundas fikk ikke stempelen som tyskerjente i klartekst, men hennes fremstilling hadde mye til felles med Olsson på dette området.

Avisenes søkelys på dem som tyskerjenter er helt klart en svært kjønnsetnende måte å fremstille dem på. Tyskerjentene brøt samtidens seksualnormer, der seksualitet skulle være lite synlig og knyttet til ekteskap. Den danske historikeren Anette Warring har omtalt bakgrunnen for denne oppfatningen av tyskerjentene i Danmark:

Danske kvinders intime samkvem med værnemagtsoldater blev ikke alene opfattet som en unational handling men samtidig som et angreb på gængse normer for kvinders seksuelle atferd, også i de tilfælde hvor der overhovedet ingen realitet var i beskyldningerne om promiskuøs adfærd.¹⁸⁵

¹⁸² Adresseavisen 08.05.1946: 1

¹⁸³ Nilssen 2015: 88-91; Larsen 1999: 276-278. Tyskerjentene opplevde etter frigjøringen sosial isolasjon, internering og ulike hevnaksjoner. Tyskerjentene fikk svært tøff behandling av både politiet, rettssystemet og folk flest, selv om de ikke kunne dømmes for lovbrudd i det juridiske systemet.

¹⁸⁴ Ellingsen et al. 1995: 40-41

¹⁸⁵ Warring 1994: 198

Tyskerjenters omgang med tyskere var altså et dobbelt svik, både mot nasjonen og mot kvinnelig seksualmoral. Kvinners seksualitet var ifølge Warring både en nasjonal og maskulin eiendom.¹⁸⁶ Ut ifra dette ser man at det gjaldt andre krav til kvinners oppførsel og handlinger enn hva som var tilfelle for menn. Ved å tillegge Dundas og Olsson egenskaper som tilhørte tyskerjentene som gruppe, ble de dermed også forbrytere på to måter – de hadde ikke bare vært med som angivere og provokatører i Rinnanbanden, men de hadde også sviktet nasjonen og norske menn.

Lerfald, Strøm og Kleve

Inga Lerfald var den eneste av de kvinnelige tiltalte som statsadvokaten innstilte til dødsstraff. Da statsadvokaten la ned sin påstand i Rinnansaken den 17. august 1946 ble Inga Lerfald skildret som «velfrisert og maked up som vanlig», og «svært kald og uberørt av alvoret som mer enn ellers preger rettssalen».¹⁸⁷ Videre tok hun imot påstanden om dødsstraff tilsynelatende rolig: «I Inga Lerfalds sminkede ansikt er det ikke en trekning å se, - hun sitter som stivnet og ser framfor seg mens kinnene langsomt blir bleke under pudret.» Avisene kunne her ha unnlatt å nevne hennes sminke, men ved å trekke det frem forsterket det bildet av henne som overfladisk. Det skapte også en kontrast til den suksessen hun hadde som Rinnankvinne – hennes utseende hadde vært en fordel for henne tidligere, men hennes sminkede ansikt var ikke til hjelp i møte med en mulig dødsdom. Det etterlatte inntrykket av Lerfald gjennom rettsaken er at hun var en vakker, men behersket og kald kvinne. Det er tydelig at fremstillingen av henne var kjønnset – hun var ikke bare rolig og behersket, men hun var også frekk og utfordrende, velfrisert, nyondulert, maked up og pudret. Avisene tilla henne egenskaper som samsvarte med den stereotypiske lokkeduen som kunne lure «gode nordmenn», og dette stemte overens med å være «Rinnans mest trofaste medarbeider».¹⁸⁸

Ragnhild Strøm ble lite omtalt sammenlignet med mange av de andre kvinnene i banden. Foruten noen karakteristikk av hennes «kalde, stikkende øyne og hårde trekket om den sammenbitte munnen»¹⁸⁹ er det lite omtale å finne om henne. Adresseavisen omtalte henne som «ikke av de farligste».¹⁹⁰ Hennes navn opptrådte stort sett når Ålesundsaken blir opprullet, og

¹⁸⁶ Ellingsen et al. 1995: 124

¹⁸⁷ Adresseavisen 19.08.1946: 1

¹⁸⁸ Nidaros 16.08.1946: 1

¹⁸⁹ Nidaros 07.05.1946: 6

¹⁹⁰ Adresseavisen 21.09.1946: 4

da er det heller ikke mye å trekke frem foruten at hennes navn ofte er brukt i overskriftene. Det samme gjelder Ingrid Eldøen, som tilhørte pulje to av rettssaken og som ble omtalt som «B-lagets lokkedue».¹⁹¹

Solveig Kleve er den av de kvinnelige tiltalte som fikk mildest omtale av avisene. Dette skyldes at hun startet sitt virke som en negativ kontakt som faktisk ble lurt av Rinnan, og at hun etter egen forklaring ble værende i banden på grunn av trusler: «Fantastisk komediespill med Solveig Kleve, den negative kontakt som ble narret inn i banden».¹⁹² Omtalen av henne i avisene var primært rettet mot hvorvidt hun faktisk var en negativ kontakt eller ikke. «Solveig Kleve får så avgi forklaring. Hennes framturen virker ikke usympatisk, og er hennes forklaring riktig, må man si at skjebnen iallfall ikke har behandlet henne mildt».¹⁹³ De andre kvinnene ble derimot omtalt som svært usympatiske, noe som kan skyldes at Kleve faktisk bedrev reelt motstandsarbeid da hun ble lurt inn i banden. Skyldspørsmålet var dermed i større grad åpent for henne enn de andre tiltalte. Retten virker i stor grad å ha trodd på hennes forklaringer, og dette ble også speilet i avisenes omtale. Hennes uttalelser i rettssalen ble også gjengitt i avisene, og hun var også tidvis tema for overskrifter. Likevel var avisenes omtale merkbar mer nøytral enn hva som var tilfelle for de andre kvinnene, og fremstillingen av henne hadde også et element av å være et offer for uheldige omstendigheter. Til tross for at hun meldte seg inn i NS underveis i krigen, at hun hadde et barn utenfor ekteskap, og at hun var forlovet med et annet bandemedlem, torturisten Hans Egeberg, ble dette likevel ikke brukt mot henne i særlig stor grad av avisene slik det for eksempel ble for Kitty Grande.¹⁹⁴

Solveig Kleve fremstod videre som en mer anonym skikkelse i rettssaken enn mange av de andre kvinnene. Mens Grande, Lurfald og Strøm alle satt på første rad i tiltaleboksen og dermed var godt synlige, satt Kleve ytterst på kanten på bakerste rad.¹⁹⁵ «Solveig Kleve har sittet uhørlig som hun pleier, beskjeden og reservert».¹⁹⁶ Hun ble sjeldent brukt som illustrasjonsfoto i avisene, og hun ble ikke eksempelet på «de frekke og utfordrende» kvinnene i banden. At hun fikk såpass moderat og nøytral omtale i avisene, til tross for at hun faktisk var delaktig i en del

¹⁹¹ Arbeider-Avisa 03.02.1947: 1

¹⁹² Adresseavisen 21.05.1946: 1

¹⁹³ Adresseavisen 21.05.1946: 4

¹⁹⁴ Adresseavisen 02.05.1946: 1

¹⁹⁵ Adresseavisen 01.05.1946: 1

¹⁹⁶ Adresseavisen 19.08.1946: 6

av bandens arbeid, viser at ikke alle kvinnene i banden ble behandlet likt av avisene og at kjønn alene ikke var en faktor i omtalen deres.

Rinnankvinnene som gruppe – Rinnans «damer»

Avisene var med sin omtale med på å etablere kvinnene i Rinnanbanden som en egen gruppe i forkant av rettssaken i 1946. Handlingene til enkelte kvinner ble representative for de andre kvinnene i banden.¹⁹⁷ Dette startet med ulike varianter av overskrifter som hevdet at kvinnene i Rinnanbanden ikke var noe bedre enn de mannlige i ukene før rettssakens start¹⁹⁸, og i dette lå det to ting som er viktig å trekke frem. For det første hadde disse overskriftene nettopp den virkningen som er nevnt innledningsvis, å etablere Rinnankvinnene som en egen gruppe innad i banden: «Disse kvinner har ved sin samvittighetsløse angiver- og spionasjevirksomhet direkte bidratt til at en mengde gode nordmenn er blitt torturert og mishandlet på den mest brutale måte»¹⁹⁹, og «Ja, de kvinnelige angivere som bærer skylden for så mye sorg og lidelse blant gode nordmenn [...]».²⁰⁰ Det andre som er verdt å trekke frem, er at det ved å skille dem ut fra resten av banden kom til syne noen underliggende antagelser hos avisene. På den ene siden fantes det egne forventinger til kvinnene. Avisene poengterte at kvinnene hadde vært like ille som mennene, noe som tyder på at avisene mente at dette var uventet. Forskere har pekt på at normene for akseptabel atferd for kvinner og menn blir strammet inn i krigstid, der kvinner forventes å ofre seg for sine hjemlige plikter og å være trofaste mot ektemenn og kjærester.²⁰¹ Selv for kvinner som beviselig hadde vært på feil side, slik som Rinnankvinnene, var nok dette også tilfelle. Selv om de støttet okkupasjonsmakten var det likevel en forventning om at de ville innta en tilsvarende rolle hos fienden. At kvinnene hadde vært like ille som de mannlige medlemmene av banden ble da et tydelig brudd på dette. På den andre siden viser det også at avisene så det som nødvendig å fremstille dem som minst like ille, eller i enkelte tilfeller enda verre enn mennene.²⁰² Denne fremstillingen av kvinnene som en egen gruppe kan også forklares ut ifra et ønske om å tydeliggjøre et skille mellom «oss og dem», mellom Rinnankvinnene og andre norske kvinner. Etter krigen skulle det tas et oppgjør med dem som man mente at hadde sviktet landet under krigen, og med det også trekke opp et motstykke til «de gode

¹⁹⁷ Svennevig 2009: 177-178

¹⁹⁸ Eksempler: Ny Tid 26.03.1946: 1: «De kvinnelige medlemmer av Rinnan-banden var ikke det spor bedre enn de mannlige.»; Dagsavisen 23.05.1946: 1: «Men det var ikke bare de mannlige medlemmer som var preget av dette: De kvinnelige partnere var så visst ikke bedre.»

¹⁹⁹ Ny Tid 28.03.1946. 1: Her hadde avisen bilde av tre kvinner i banden, omgitt av Rinnan og Fleisch.

²⁰⁰ Adresseavisen 01.05.1946: 1

²⁰¹ Ericsson og Simonsen 2005: 48

²⁰² Ny Tid 26.03.1946: 1: «I mange tilfeller var [kvinnene] kanskje vel så farlige som de mannlige.»

nordmennene». Rettsoppjøret etter krigen ble sett på som en nødvendig moralsk og politisk utrenskning etter okkupasjonen, både av myndigheter og av folket.²⁰³ Ved at avisene omtalte Rinnankvinnene slik de gjorde var avisene også med på å skape dette skillet. Videre har historikere som tidligere nevnt påpekt en kobling mellom kvinners rolle som mødre, hustruer, og deres seksualitet, og at forestillinger av kvinner som nasjonens mor har gjort kvinners seksualitet til nasjonens eiendom. Kvinner har symbolisert nasjonens videreføring og respektabilitet, og av dette følger det også en forventning om kvinner som dydige.²⁰⁴ Ifølge avisenes fremstilling var dette forventninger som Rinnankvinnene brøt ved å ikke oppfylle dette idealet på noen måte, hverken som mødre, husmødre eller som dydige og trofaste.

Avisene var ikke bare med på å etablere Rinnankvinnene som en egen gruppe, men de bidro også til å definere denne gruppen ved å tillegge dem egenskaper. Som nevnt tidligere var det en gjenganger at kvinnene ble omtalt som selvopptatte, jålete og vakre. I de tilfellene der kvinnene hadde opptrådt som provokatører ble det lagt vekt på egenskaper som forklarte hvordan de hadde lyktes som provokatører, og dermed var det også underforstått hvordan «gode nordmenn» kunne la seg lure av dem.²⁰⁵ Videre kom avisene også med stikk til Rinnankvinnene ved å omtale dem som «damers»²⁰⁶ i anførselstegn eller «de tre roser»²⁰⁷, samtidig som det på den andre siden ble brukt mye tid på å skildre de kvinnelige tiltalte med sine frisyre, klær og sminkede ansikter. For eksempel ble de sett med «siste skrik i moderne hårfasong, sminket og pudret så de har neppe hatt noen vansker med å skaffe det fornødne i så måte»²⁰⁸. Kvinnene ble altså fremstilt som svært kvinnelige gjennom alt fokuset på deres ytre, samtidig som de ikke ble ansett for å være ordentlige kvinner etter datidens forventninger, som illustrert ved å kalle dem «damers». Videre var fremstillingen av kvinnene som jålete og selvopptatte også med på å fremstille dem som alt annet enn angrende syndere – leserne fikk høre om kvinner som tilsynelatende hadde alt sitt fokus på seg selv og sin egen fremtoning, fremfor å vise noen form for anger eller forståelse for hva de hadde gjort mot «gode nordmenn».²⁰⁹

²⁰³ Nilssen 2015: 102

²⁰⁴ Warring 1994: 202

²⁰⁵ Ny Tid 26.03.1946: 1: «Med blåøyet «uskyld» klarte de å få innpass hos gode norske patrioter som i god tro ga dem opplysninger som ofte førte til opprulling og splittelse av hemmelige viktige organisasjoner.»; Nidaros 26.03.1946: 1: «Ti av de tiltalte i Rinnan-saken er kvinner. De virket i bandeførerens tjeneste som spioner og provokatører, og er skyld i at mange gode nordmenn ble arrestert og torturert av de tyske SD-bødler og deres norske lakeier.»

²⁰⁶ Adresseavisen 10.05.1946: 3

²⁰⁷ Dagsavisen 13.05.1946: 1: Omtaler Lerfald, Grande og Sørensen ironisk som «de «tre roser» på første benk».

²⁰⁸ Ny Tid 30.04.1946: 2

²⁰⁹ Adresseavisen 01.05.1946: 1: «[Kvinnene] synes sågar å like seg under den oppmerksomhet de blir viet av fotografer og publikum [...] Velstelt er disse kalde og kyniske kvinnene i tiltaleboksen.»

Etableringen av dem som gruppe og som et motstykke til den øvrige befolkningen kunne gå så langt som å umenneskeliggjøre dem: «de menn og kvinner som solgte sin siste rest av menneskelige følelser og ble villige redskaper i den tyske nazismes tjeneste.»²¹⁰

Videre gikk også ord som naive, tankeløse og uoppdragne igjen i flere beskrivelser av «Rinnans kvinner»²¹¹, og kvinnene ble redusert til å være enkle og drevet av sine seksuelle lyster, slik som i avisen Ny Tid: «Pikehjertene i tiltaleboksen gjorde sikkert et kraftig hopp da den lyse «arieren», gestapisten Steincke, ble framført som vitne.»²¹² Avisen insinuerte også ved en annen anledning at Inga Lerfalds forlovede hadde hatt «samvær» med et flertall av de andre kvinnene i tiltaleboksen.²¹³ Sammen med skildringer av latter mellom venninnene i tiltaleboksen fikk man et inntrykk av kvinnene som umodne jenter. Her ble kvinnenes seksualitet et tema i avisene, og kvinnene ble fremstilt som løse og uanstendige. Som nevnt tidligere har flere forskere knyttet behandlingen av tyskerjentene opp mot brudd på sømmelig oppførsel, og historikeren Warring har påpekt at nettopp løsaktig atferd er det som bryter med forventet kvinnelig anstendighet.²¹⁴ Gjennom seksualiseringen av kvinnene på denne måten ble det også skapt assosiasjoner til dem som tyskerjenter, til tross for at dette ikke ble uttrykt i klartekst i avisene. Selv uten å omtales direkte som tyskerjenter fikk de likevel mange av de samme karakteristikkene. Kvinnene fikk da også til dels den samme ikke-juridiske straffen i form av skam og fordømmelse.

Oppsummering

Gjennom rettssaken mot Rinnanbanden ble kvinnene kategorisert som en egen gruppe, og fremstillingen av dem i avisene bar preg av å være tydelig kjønn. Som gruppe ble de omtalt som både naive, tankeløse og løsslupne, mens de på den andre siden også ble skildret som kalde, slue og kyniske. Det var dermed forståelig at de hadde forledet «gode nordmenn», men de var samtidig ikke ordentlige norske kvinner med god moral og oppførsel. Det ble laget et bilde av disse kvinnene som jålete og selvopptatte og ikke som angrende syndere – de var først og fremst opptatt av seg selv og sin fremtoning, heller enn å uttrykke dårlig samvittighet.

²¹⁰ Ny Tid 30.04.1946: 1

²¹¹ Ny Tid 09.05.1946: 2

²¹² Ny Tid 23.05.1946: 6

²¹³ Ny Tid 12.08.1946: 3: «Inga lerfalds forlovede forklarer seg. Vitnet opplyste for øvrig at han var forlovet med tiltalte Inga Lerfald, som rødmet merkbart [...] Det var også temmelig tydelig at en flerhet av de tiltalte hadde visse minnelser fra tidligere samvær med vitnet, - av hvilken art skal være usagt.»

²¹⁴ Ellingsen et al. 1995: 124

Til tross for at avisene benyttet seg av Rinnankvinnene som en egen gruppe, var det ikke slik at alle kvinnene ble omtalt på samme måten når de ble skildret hver for seg. Kitty Grande og Inga Lerfald var de to klart mest omtalte og mislikte kvinnene slik det kom til uttrykk i avisene, og Kitty Grande var tema for spesielt mange saker og innlegg. Hennes røde hår resulterte i kallenavn som «Røde Kitty», og hennes utseende ga henne også et kallenavn som «den norske Irma Grese». At hun hadde sittet i konsentrasjonsleir i Tyskland ble heller ikke noen formildende omstendighet for hennes omtale, og avisene publiserte saker som aktivt forsøkte å gi leserne et dårligst mulig inntrykk av henne. Dette gjorde de ved å fokusere på hennes fraværende rolle som mor og hennes forhold til menn. Dette var begge temaer som kan knyttes til forventinger til kvinner. Gunlaug Dundas og Karin Dillner Olsson ble på sin side fremstilt som tyskerjenter – i Dundas sitt tilfelle fordi hun var Rinnans elskerinne og Olsson fordi hun til stadighet skulle ha vanket med tyske soldater da hun var på oppdrag for Rinnan. De ble begge fremstilt som frekke, uoppdragne unge jenter og håpløse tyskerjenter. Inga Lerfald var på sin side eksempelet på den kalde, kyniske og velstelte lokkeduen i banden, mens Ragnhild Strøm, som med unntak av sine «stikkende øyne» og påfallende mange opptredener i overskriftene, ikke fikk særlig mye omtale. Solveig Kleve fikk en noe mildere omtale enn mange av de andre kvinnene da hun i stor grad ble trodd på sin forklaring om at hun faktisk hadde ble lurt inn i banden av Rinnan. At Kleve ble omtalt såpass ulikt sammenlignet med de andre tyder også på at kvinnenens faktiske forbrytelser, eller i alle fall det de var tiltalt for, spilte inn på hvordan avisene omtalte dem.

Det er også tydelig at avisene så på kvinnene i Rinnanbanden som nyheter i seg selv. At det var kvinner tiltalt for slike forbrytelser, attpåtil vakre, unge kvinner, virker å være sensasjonelt. Fotografier av kvinnene ble stadig benyttet som illustrasjoner på avisforsidene, og de dukket ofte opp i overskrifter over innlegg som først og fremst handlet om noe annet. I motsetning til de mannlige medlemmene av banden var de ikke bare angivere, men kvinnelige angivere.

Kapittel 4: Konklusjon

I denne studien har jeg undersøkt avisomtalen av Rinnankvinnene i et kjønnsperspektiv, der kjønn forstås som de sosiale konstruksjoner og forventinger til kvinner og menn. Problemstillingen som ble introdusert i kapittel én var, som følger: *Hvordan ble kvinnene i Rinnanbanden fremstilt i Trondheimsaviser under rettsaken, og var denne fremstillingen påvirket av kjønn?* Basert på analysen i kapittel tre er svaret på det siste spørsmålet et klart ja. Fremstillingen av kvinnene var tydelig preget av kjønn, og dette kom til uttrykk på ulike måter.

For det første var de kvinnelige medlemmene i Rinnanbanden nyhetsverdige i seg selv, og i større grad enn hva som var tilfelle for mennene. Med unntak av Henry Rinnan selv var kvinnene påfallende mye omtalt i avisene. Kvinnene var ofte gjenstand for oppmerksomhet – enten ved at fotografiene av dem ble benyttet på forsiden av avisene, eller ved at overskriftene i avisene handlet om dem. I det siste tilfellet var det ofte også en uoverensstemmelse mellom den oppmerksomheten som kvinnene fikk og det faktiske innholdet i saken, ettersom kvinnenes navn gjerne ble benyttet til overskrifter over saker der dette var lite relevant. At det satt kvinner på tiltalebenken ble tydelig oppfattet som sensasjonelt av avisene. I kapittel én ble det basert på tidligere forskning presentert en hypotese om at omtalen i avisene ville vise at mennene var angivere, mens kvinnene var *kvinnelige* angivere. Denne hypotesen samsvarer med de observasjonene som er gjort i analysen, nemlig at avisene var opptatt av at kvinnene i Rinnanbanden var nettopp kvinner. Dessuten var disse kvinnene unge og gjerne vakre kvinner som på ingen måte fremstod som typiske forbrytere. Rinnankvinnene brøt med datidens kjønnsforventinger gjennom at de ikke fylte den typiske mor- og husmorrollen, og at de ikke oppfylte forventingene til kvinner som moralske og dydige.

Videre har analysen også vist at fremstillingen av kvinnene var todelt. På den ene siden ble de fremstilt som vakre, unge, slu og kyniske kvinner. Med unntak av noen få karikaturer er det få eksempler å finne på at kvinner ble maskulinisert eller «ukvinneliggjort». De var tvert om forførende lokkeduer, og dermed var det heller ikke rart at man lot seg lure. Med en slik konklusjon virker denne måten å fremstille kvinnene på som et forsøk på å fremheve deres evner som angivere og provokatører, for da ble det naturligvis ikke noen skam knyttet til å ha latt seg lure av dem. På den andre siden ble kvinnene fremstilt som simple, naive, dumme og løsslupne, og de ble gjerne fremstilt som frekke og uoppdragne «jentunger». Enkelte av kvinnene ble også sammenlignet eller sidestilt med tyskerjenter, og dermed «arvet» de også

alle de fordømmene som fulgte med denne gruppen; de var lettsindige og tankeløse kvinner som hadde latt seg forføre av tyskere. Dermed finner man igjen det narrative som ble beskrevet i kapittel én, et narrativ som var orientert mot kvinnene som enten forført av tyske soldater eller som kyniske forførere av norske motstandsmenn. Det er interessant å observere at begge disse variantene gikk igjen i fremstillingen av kvinnene, til tross for at disse må sies å være delvis motstridende.

Avisene var også svært opptatt av kvinnes ytre. Ved å skildre kvinnes klær og frisyre, samt påpeke at de selv var veldig opptatt av sitt ytre og sin egen fremtoning dannet avisene et bilde av kvinnene som selvopptatte og jålete. Avisene ga dermed Rinnankvinnene det som var stereotypiske kvinnelige egenskaper. Samtidig var avisene opptatte av at disse unge, vakre kvinnene enten var ugifte, gift flere ganger eller dårlige mødre – alle eksempler på at kvinnene ble vurdert ut ifra forventninger om hvordan kvinner skulle være. Rinnankvinnene brøt på ulikt vis med disse idealene, enten de ble sett på som seksuelt utsvevende, som dårlige mødre, eller som uoppdragne og nesevise. På denne måten ble kvinnene fremstilt som stereotypisk kvinnelige på den ene siden, mens de på den andre siden ble fremstilt som at de ikke var ordentlige kvinner.

Selv om omtalen av kvinnene som gruppe dannet et bilde av dem som en enhet er det en del variasjon å finne i omtalen av de ulike kvinnene da avisene behandlet dem individuelt. Likevel var det ulike kvinnelige egenskaper som ble trukket frem og brukt til å definere de ulike kvinnene der avisene syntes dette passet inn, enten det var ved å fremheve uønskede egenskaper som forfenglighet og løssluppenhet, eller ved å fokusere på manglende kvaliteter knyttet til dydighet og moral, og til rollen som kone og mor. Avisene var med sin omtale av Rinnansaken med på å etablere og opprettholde dem som en egen gruppe. Dette startet allerede før rettsaken ved at avisene trakk dem frem som en egen gruppe innad i banden og sammenlignet dem med de mannlige medlemmene. At de kvinnelige medlemmene ble sagt å være like ille som de mannlige viser hvordan de alle ble behandlet som én gruppe. Videre kom det også til uttrykk underliggende forventninger til kvinnene, nemlig at det ikke var forventet at de skulle være like ille som mennene hadde vært.

Dessuten ser man at Rinnankvinnene har noen likheter med tyskerjentene, slik som disse er beskrevet i litteraturen: Tyskerjentene ble behandlet spesielt dårlig da de brøt datidens nasjonale, kjønnsmessige og seksuelle normer, og dette virker også å gjelde for

Rinnankvinnene. Sistnevnte skiller seg imidlertid fra tyskerjentene ettersom de også hadde begått reelle lovbrudd som angivere, og det er dermed ikke så enkelt å skille ut disse bruddene på normer og forventninger fra deres omtale som landssvikere.

Analysen har også vist at det er stor forskjell på hvordan kvinnene ble omtalt individuelt. Solveig Kleve var for eksempel mer anonym enn mange av de andre kvinnene i sin opptreden under rettssaken, og avisene virket også i stor grad å godta at hun faktisk hadde blitt lurt inn i banden. Dette tyder på at avisenes fremstilling ble påvirket av hvor alvorlige forbrytelser man mente at kvinnene hadde begått. Overfor Kitty Grande gikk avisene langt i å forsøke å forme lesernes oppfatning av henne i negativ retning ved for eksempel å kritisere hennes rolle som mor. Likevel, når avisene først skulle omtale noen av kvinnene på en negativ måte var det som regel ved å spille på deres kjønn. Man kan derfor tenke seg at omtalen av kvinnene ikke først og fremst var negativ fordi de var kvinner, men at når disse skulle omtales negativt var det deres kvinnelige egenskaper som ble brukt mot dem. Representasjonene av kvinnene gjennom ulike betegnelser som tyskertøs, frekke og utfordrende, kalde og kyniske, sminkede og velkledd, var med på å skape et virkelighetsbilde for avisenes lesere. Avisene bidro dermed med å etablere og definere Rinnankvinnene som gruppe, og denne prosessen var påvirket av kjønn.

Resultatene i denne masteroppgaven samsvarer på mange områder med tidligere forskning. Warring har pekt på at tyskerjentene fikk hard behandling da de brøt normer knyttet til kjønnsrollene i samfunnet, og dette finner man igjen også i omtalen av Rinnankvinnene. Det samme gjelder avisenes fokus på deres romantiske og seksuelle forhold, slik som Røyneberg og Pedersen har pekt på for både tyskerjenter og kvinnelige landssvikere. Dessuten samsvarer resultatene fra analysen med Corells funn, nemlig at Rinnankvinnene ble skilt ut som en egen gruppe, og at beskrivelsen av dem var både kjønn og stereotypisk. For en eventuell videreføring av arbeidet ville det være interessant å utføre en grundigere komparativ analyse av kvinnene og mennene i Rinnanbanden, både med hensyn på fremstilling og behandling i rettsvesenet. Det kan også være nyttig å utvide kildegrunlaget til å se på forskjellen mellom avisers omtale i ulike deler av landet, eller på fremstillingen av kvinnene i rettsdokumenter og politirapporter.

Litteraturliste

Aviser

Adresseavisen 01.01.1946 – 31.12.1946

Arbeider-Avisa 01.01.1946 – 31.12.1946

Arbeider-Avisa 03.02.1947

Dagsavisa 01.01.1946 – 31.12.1946

Morgenbladet 16.02.1946

Nidaros 01.01.1946 – 31.12.1946

Ny Tid 01.01.1946 – 31.12.1946

Offentlige dokumenter

Justis- og politidepartementet. (1962). *Om landssvikoppgjøret*. Departementet.

Riksadvokaten. *Riksadvokatens Meddelelsesblad*. (1946). Riksadvokaten.

Riksadvokaten. *Riksadvokatens Meddelelsesblad*. (1948). Riksadvokaten.

Litteratur

Andenæs, J. (1979). *Det vanskelige oppgjøret. Rettsoppgjøret etter okkupasjonen*. Tanum-Norli.

Andresen, A., Rosland, S., Ryymin, T. & Skålevåg, S. A. (2015). *Å gripe fortida: innføring i historisk forståing og metode* (2. utg.). Samlaget.

Bay, E. G. (2017). *Himmlers valkyrjer: frontsøstre på østfronten*. Cappelen Damm.

Bergfald, O. (1978). *Gestapo i Norge*. Hjemmenes forlag.

Biblioteksentralen. (1990). *Norge i krig: en litteraturliste*. Biblioteksentralen.

Blom, I. (1992). *Cappelens kvinnehistorie: 2: Renaissance, reformasjon, revolusjon: fra ca. 1500 til i dag*. Cappelen.

Blom, I. & Hagemann, G. (Red.). (1977). *Kvinner selv: Sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Aschehoug.

Blom, I. & Sogner, S. (Red.). (2005). *Med kjønnsperspektiv på norsk historie. Fra vikingtid til 2000-årskiftet* (2. utg.). Cappelen.

Brathagen, K. (2004). *Ledelsen av NS Kvinneorganisasjon for retten: NSK-ledelsen og det rettslige oppgjøret 1945-49*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.

- Bull, E. (1929). Den moderne pressen som historisk kilde. Nogen grunnlinjer, ut fra norsk materiale. *Scandia. Tidsskrift för historisk forskning*, 2(1), 1-30.
<https://journals.lub.lu.se/scandia/article/view/1568/1270>
- Corell, S. (2009). *Krigens ettertid: okkupasjonshistorien i norsk historiebøker*. [Doktorgradsavhandling]. Universitetet i Oslo.
- Dahl, H. F. (1974). *Krigen i Norge*. Pax.
- Danielsen, H., Larsen, E. & Owesen, I. W. (2015). *Norsk likestillingshistorie*. Fagbokforlaget.
- Drolshagen, E. D. (2009). *De gikk ikke fri: kvinnene som elsket okkupasjonsmaktens soldater*. Forlaget oktober.
- Ellingsen, D., Warring, A., Larsen, F. B. & Björnsdóttir, I. D. (1995). *Kvinner, krig og kjærlighet*. Cappelen.
- Ericsson, K. & Simonsen, E. (2005). *Krigsbarn i fredstid*. Universitetsforlaget.
- Flyum, O., Sørli, O., Sørli, K. & Wangen S. S. (2007). *Rinnans testament*. Aschehoug.
- Gran, K. M. (1998). *For heim, ætt og fedreland. Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon 1933-1945*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Grøneng, K. (1950). *Rinnan-banden*. Klaus Grøneng – Trondheim.
- Hagemann, G. (2003). *Feminisme og historieskriving*. Universitetsforlaget.
- Hagemann, G. & Blom, I. (1977). *Kvinner selv-: sju bidrag til norsk kvinnehistorie*. Aschehoug.
- Hansson, P. (1972). *Hvem var Henry Rinnan?* Gyldendal.
- Hatledal, K. (2011). *Kvinnekamp. Historia om norske motstandskvinner*. Samlaget.
- Hedemann, R. (1966). *Gestapo i Norge: mennene, midlene og metodene*. Norsk kunstforlag.
- Jonassen, M. (2010). *Alt hva mødrene har kjempet. Kvinner i motstand 1940-45*. Aschehoug.
- Kjeldstadli, K. (1999). *Fortida er ikke hva den en gang var: en innføring i historiefaget* (2. utg.). Universitetsforlaget.
- Kroglund, N. D. (2010). *Hitlers norske hjelpere*. Historie og kultur.
- Krokan, L. (2000). *De gjorde sin plikt – og mer enn det!: telekvinnenes innsats under 2. verdenskrig*. Norsk telemuseum.
- Lind, I. (2011). *Kvinnene i Rinnanbanden*. Samlaget.
- Larsen, S. U. (1999). *I krigens kjølevann: nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid*. Universitetsforlaget.
- Lund, E. (2020). *Historiedidaktikk: en håndbok for studenter og lærere*. Universitetsforlaget.
- Lyng, J. (1948). *Forræderiets epoke*. Steensballes boghandels eftg.
- Lyng, J. (1979). *Forræderiets epoke* (2. utg.). Gyldendal.

- McKale, D. M. (2012). *Nazis after Hitler: how perpetrators of the Holocaust cheated justice and truth*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Melby, K. (2005). «Husmortid. 1900-1950». I Blom, I. & Sogner, S. (red.), *Med kjønnsperspektiv på norsk historie*. Cappelen.
- Melve, L. (2010). *Historie: historieskriving frå antikken til i dag*. Dreyers forlag.
- Melve, L. & Ryymän, T. (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Universitetsforlaget.
- Mortensen, E., Egeland, C., Gressgård, R., Jegerstedt, K., Rosland, S. & Sampson, K. (2008). *Kjønnsteori*. Gyldendal akademisk.
- Nilssen, T. R. & Lenz, C. (2011). *Fortiden i nåtiden. Nye veier i formidlingen av andre verdenskrigs historie*. Universitetsforlaget.
- Nilssen, T. R. (2015). *Da freden brøt løs: de første månedene i frihet etter andre verdenskrig*. Universitetsforlaget.
- Nøkleby, B. (2003). *Gestapo: tysk politi i Norge 1940-45*. Aschehoug.
- Nøkleby, B. (1985). *Nyordning* (Bd. 2). Aschehoug.
- Olsen, K. (1998). *Krigens barn: de norske krigsbarna og deres mødre*. Aschehoug.
- Ottosen, R., Østbye, H. & Røssland, L. A. (2012). *Norsk pressehistorie* (2. utg.). Samlaget.
- Pedersen, T. A. (2012). *Vi kalte dem tyskertøser*. Scandinavian Academic Press.
- Pryser, T. (2001). *Hitlers hemmelige agenter: tysk etterretning i Norge 1939-1945*. Universitetsforlaget.
- Pryser, T. (2008). *Kvinner i hemmelig tjenester: etterretning i Norden under den annen verdenskrig* (2. utg.). Cappelen Damm.
- Roalsø, E. & Tjelmeland, H. (2004). *Å skrive i motvind: Ruth Thomsen og Stavanger aftenblad 1934-1980*. Norsk pressehistorisk forening.
- Ryymän, T. (2003). *"De nordligste finner"*. *Fremstillingen av kvenene i den finske litterære offentligheten 1800-1939*. [Doktorgradsavhandling]. Universitet i Tromsø.
- Røyneberg, I. E. (2020). *Likhet for loven? Kjønn som faktor under rettsoppgjøret 1945-1955*. [Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.
- Senje, S. (1986). *Dømte kvinner – tyskerjenter og frontsøstre 1940-45*. Pax forlag.
- Scott, J. W. (1986). Gender: A useful category of historical analysis. *The American Historical Review*, 91(5), 1053-1075.
- Sivertsen, A. G. (1995). *Rinnan: et nærbilde*. Universitetsforlaget.
- Skarsem, Ø., Gislås, L., Flyum, O. & Kvaale, T. J. (2011). *Rinnan-jævel*. Aschehoug.
- Svennevig, J. (2009). *Språklig samhandling: innføring i kommunikasjonsteori og diskursanalyse* (2. utg.). Cappelen akademisk forlag.

- Svinningen, T. (Red.). (2020). *Norske kvinner i krig: 1939-1945*. Aschehoug.
- Sæter, E. & Sæter, S. (1995). *XU: i hemmeleg teneste 1940-1945*. Samlaget.
- Sæther, V. (2015). *Frontsøstre: norske kvinner under hakekorset*. Cappelen Damm.
- Thingsrud, L. (2009). Landssvikarkivet. *Arkivmagasinet*, 3(09), 9-11.
<https://www.arkivverket.no/om-oss/vare-publikasjoner/arkivmagasinet>
- Ulateig, E. (2004). *Fordømte engler: norske kvinner på Østfronten*. Forlag reportasje.
- Utdanningsdirektoratet. (2019). *Hva er nytt i historie?* Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/fagspesifikk-stotte/nytt-i-fagene/hva-er-nytt-i-historie/>
- Utdanningsdirektoratet. (2021). *Læreplan i historie – fellesfag i studieforberedende utdanningsprogram*. Fastsatt som forskrift. Læreplanverket for Kunnskapsløftet 2020. <https://data.udir.no/kl06/v201906/laereplaner-lk20/HIS01-03.pdf?lang=nob>
- Valen, T. (1974). *De tjente på krigen: hjemmefronten og kapitalen*. Oktober.
- Vernø, G. & Sveri, E. (1990). *Kvinnenes forsvarshistorie*. Kvinners Frivillige Beredskap.
- Veum, E. (2014). *Nådeløse nordmenn: [3]: Gestapo: 1940-1945*. Kagge.
- Warring, A. (1994). *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør*. Gyldendal.
- Øksnevad, T. (1946). *Det lå i luften*. Aschehoug.

